

บทที่ 1

บทนำ

การศึกษาและการอธิบายความจน

ความยากจน และคนจน เป็นปรากฏการณ์ทางสังคมอย่างหนึ่งในสังคมไทยซึ่งถูกอธิบายว่าเป็นปัญหาใหญ่ของประเทศไทยในกระบวนการพัฒนาเศรษฐกิจเข้าสู่ระบบทุนนิยมนับตั้งแต่ พ.ศ.2500 เป็นต้นมา รัฐบาลอธิบายความจน และคนจนด้วยแนวคิดความด้อยพัฒนาทางเศรษฐกิจที่มีสมมติฐานว่าระบบเศรษฐกิจแบบเดิมที่เน้นการผลิตเพื่อยังชีพเป็นระบบเศรษฐกิจที่ล้าหลัง เป็นเหตุให้เกิดความยากจนในชนบท โดยใช้เกณฑ์ชี้วัดความยากจนที่อาศัยการเก็บข้อมูลรายได้ รายจ่าย ของแต่ละครัวเรือน จากสำนักงานสถิติแห่งชาติเป็นแหล่งข้อมูล เกณฑ์การชี้วัดความยากจนของรัฐ เน้นพิจารณาปัจจัยด้านรายได้ และวัตถุทางกายภาพเป็นเครื่องชี้วัด และความรู้เกี่ยวกับความจนโดยวิธีการเช่นนี้นำไปสู่การสร้างรูปแบบแนวทางแก้ปัญหาความยากจน ด้วยการส่งเสริมให้ชาวบ้านมีการปรับเปลี่ยนระบบเศรษฐกิจเพื่อการขายสร้างรายได้ที่เป็นเงินตราให้มากขึ้น เพื่อแก้ปัญหาความยากจน ดังกล่าว

การส่งเสริมให้เกิดความเปลี่ยนแปลงเข้าสู่การผลิตเชิงพาณิชย์ โดยรัฐบาลสนับสนุนสินเชื่อ การอบรมให้ความรู้เกี่ยวกับวิทยาการใหม่ๆ ในด้านการผลิตที่เน้นการเพิ่มประสิทธิภาพเพื่อตอบสนองกับตลาดทั้งในด้านพันธพิช การใช้สารเคมีกำจัดแมลง วัชพืช ดำเนินควบคู่ไปกับความพยายามควบคุมจำนวนประชากร การควบคุมการใช้ทรัพยากรธรรมชาติเพื่อการผลิตเชิงพาณิชย์ ก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงในสังคมชนบทตามมาหลายด้าน เช่นในด้านวัตถุที่อำนวยความสะดวกสบายเพิ่มขึ้นจากการพัฒนาสาธารณูปโภค เช่น ถนน ไฟฟ้า ระบบชลประทาน การสื่อสาร การสาธารณสุขที่ช่วยลดอัตราการตายของประชากรในชนบท เป็นต้น แต่ประเด็นสำคัญคือปัญหาใหม่ๆ ที่เป็นผลพวงจากการพัฒนาอีกด้านหนึ่งกำลังกลับเพิ่มขึ้นและทวีความรุนแรงในชนบท เช่น ปัญหาความเสื่อมโทรมของระบบนิเวศ ปัญหาด้านสังคมคือยาเสพติด โสเภณี การใช้แรงงานเด็ก และความยากจน เป็นปรากฏการณ์อีกด้านหนึ่งของการพัฒนาเศรษฐกิจที่รุนแรงขึ้นในปัจจุบัน

การอธิบาย ความยากจน ภายใต้แนวคิดความด้อยพัฒนาทางเศรษฐกิจของรัฐบาล จึงเป็นปัญหาทางความคิดอย่างหนึ่ง ที่เกิดจากการมองปัญหาความยากจน อย่างแยกส่วนจากบริบททางสังคม เศรษฐกิจ และวัฒนธรรมของแต่ละท้องถิ่น ทำให้ถูกวิพากษ์วิจารณ์ว่าเป็นทัศนะครอบงำที่เห็นว่าแนวทาง

การพัฒนาประเทศมีอยู่แนวทางเดียว คือการพัฒนาเศรษฐกิจเข้าสู่ระบบทุนนิยมตามอุดมการณ์พัฒนาคนจน และความจน ถูกอธิบายว่าเป็นปัญหาเชิงเทคนิค และเป็นปัญหาความบกพร่องของปัจเจกบุคคล จึงต้องจำกัดการแก้ปัญหาคนจนให้เหลือเพียงเทคนิค หรือแก้ปัญหาโดยการเข้าไปปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตและอุปนิสัยของคนจน (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2541)

การกลายเป็นคนจน ภายใต้การพัฒนาเศรษฐกิจของรัฐบาล จึงเป็นความจนที่สะท้อนแง่มุมของการถูกจำกัดทางเลือกที่จะพัฒนาศักยภาพของตัวเองของคนจำนวนมาก มากกว่าเป็นปัญหาเชิงเทคนิคของแนวคิดความด้อยพัฒนาทางเศรษฐกิจ เช่น กรณีของเกษตรกรรายเล็กในชุมชนที่เคยทำการผลิตเพื่อยังชีพ ที่อาศัยทรัพยากรในการผลิตอย่างเชื่อมโยงกับระบบความสัมพันธ์ภายในชุมชนในลักษณะที่เกื้อหนุนกัน เมื่อผนวกเข้าสู่กระบวนการพัฒนาเศรษฐกิจโดยเปลี่ยนแปลงเป้าหมายการผลิตเป็นเชิงพาณิชย์ ทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงระบบความสัมพันธ์ภายในชุมชนในลักษณะที่มีการแย่งชิงการใช้ทรัพยากรมากขึ้น เกิดกระบวนการสูญเสียความสามารถในการจัดการทรัพยากรในชุมชนที่แต่เดิมอาศัยกฎเกณฑ์ของจารีต ประเพณี ในชุมชน การผนวกตัวเองเข้าสู่กลไกตลาด ทำให้ต้องพึ่งพิงปัจจัยภายนอกมากขึ้น ในขณะที่เกิดความเสื่อมโทรมในระบบนิเวศ ทรัพยากรด้านวัฒนธรรม เช่น ระบบการแลกเปลี่ยนแรงงาน เปลี่ยนไปสู่การจ้างเป็นเงิน ระบบการพึ่งพาอาศัยเปลี่ยนไปเป็นการกอบโกยแบบตัวใครตัวมัน เป็นปัจจัยหนึ่งในกระบวนการกลายเป็นจนในกระบวนการพัฒนาเศรษฐกิจ

งานศึกษาด้านสังคมวิทยา และมานุษยวิทยาจำนวนมากที่ชี้ให้เห็นว่า ในสังคมไทยมีความหลากหลายของระบบความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจ วัฒนธรรม ที่ไม่สามารถใช้เกณฑ์ชี้วัดความยากจนด้วยรายได้มาเป็นข้อมูลเพื่อชี้วัดคุณภาพชีวิต และสังคมของชาวบ้านได้ เพราะมีความผิดพลาดด้านวิธีคิดและการตีความข้อมูลที่มีความเข้าใจอย่างจำกัดของนักวิชาการต่อลักษณะทางสังคม วัฒนธรรมของแต่ละชุมชนที่มีรายละเอียดเฉพาะแตกต่างกันออกไป เพราะการดำรงชีวิตในชนบทหลายอย่างไม่ได้พึ่งเงินสด แต่อาศัยความอุดมสมบูรณ์ที่เป็นทุนทางธรรมชาติ และความร่วมมือในการแลกเปลี่ยนแรงงานที่เป็นทุนทางวัฒนธรรม มาสนับสนุนความมั่นคงในการดำรงชีวิต เมื่อเกิดความเปลี่ยนแปลงในระบบความสัมพันธ์ทางสังคมที่เคยใช้เป็นทุนในการผลิตเพื่อยังชีพ ทำให้เกิดการปรับตัวทางเศรษฐกิจภายในชุมชน จะเกิดลักษณะการแตกขั้วทางด้านเศรษฐกิจโดยเกษตรกรที่มีปัจจัยสนับสนุนให้ปรับตัวสู่ระบบเศรษฐกิจเชิงพาณิชย์ได้ดีสามารถสะสมความมั่งคั่งระดับหนึ่งจากกลไกตลาดจะกลายเป็นเกษตรกรรายซึ่งมักมีส่วนน้อยในชุมชน ในขณะที่เกษตรกรรายเล็กจำนวนมากไม่สามารถปรับใช้กลไกตลาดมาสร้างความมั่งคั่ง ความอยู่ดีกินดี ได้ กลับพบสภาวะการสูญเสียความสามารถในการพึ่งพาตัวเองการมีหนี้สินและความยากจน คนกลุ่มนี้คือ

เกษตรกรรายเล็กที่เป็นคนส่วนใหญ่ในสังคมซึ่งมีส่วนแบ่งรายได้จำนวนน้อยจากผลกำไรที่เกิดขึ้นในระบบเศรษฐกิจ และกลายเป็นคนจนทั้งในแง่ของการเงิน และจนทางเลือกที่จะพัฒนาศักยภาพของตัวเอง ภายใต้กระแสความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจเข้าสู่ระบบทุนนิยม

งานศึกษาที่เกี่ยวกับการปรับตัวของเกษตรกรรายเล็กจำนวนมากชี้ให้เห็นรูปแบบการปรับตัวของคนจนเหล่านี้ เมื่อเผชิญกับความกระแสความเปลี่ยนแปลงจากการพัฒนาเศรษฐกิจ เช่น การอพยพที่ทำกินที่อุดมสมบูรณ์กว่า ซึ่งมักจะเป็นพื้นที่ป่าสงวนต่าง ๆ การปรับรูปแบบการผลิตพืชเชิงพาณิชย์ผสมกับการผลิตเพื่อยังชีพ การปรับรูปแบบการแลกเปลี่ยนภายในชุมชน การหันไปทำการค้าขนาดเล็กในภาคเศรษฐกิจอย่างไม่เป็นทางการ เช่นการค้าหาบเร่ การรับช่วงผลิต การลงทุนทางการศึกษาให้ลูกเพื่อสร้างโอกาสในการหางานทำภายนอกชุมชน นอกจากนี้ยังปรากฏว่าคนจนมีการปรับเปลี่ยนในมิติทางวัฒนธรรมที่ยอมรับให้ความสำคัญกับการมีเงินเป็นเครื่องชี้ถึงการมีหน้ามีตาในสังคม ดังปรากฏในการให้ลูกสาวค้าประเวณี โดยเชื่อว่าเป็นการตอบแทนบุญคุณพ่อแม่กล่าวได้ว่าเป็นความเปลี่ยนแปลงในด้านที่ลึกซึ้งของสังคมไทย

กระบวนการกลายเป็นคนจน จึงเป็นปรากฏการณ์ที่มีความซับซ้อนมากกว่าที่จะอธิบายโดยใช้แนวคิดความด้อยพัฒนาทางเศรษฐกิจ และการกลายเป็นคนจน เป็นปัญหาโดยรวมของสังคมในแง่ของการเลือกทิศทางการพัฒนาเศรษฐกิจที่เน้นการเข้าสู่ระบบทุนนิยมบนการทำลายฐานทางด้านสังคมและวัฒนธรรมของชุมชนย่อยๆ ในสังคม ดังนั้นกระบวนการกลายเป็นคนจน จึงเป็นปรากฏการณ์ของความเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ภายในของชุมชน อย่างเชื่อมโยงกับการขยายอำนาจของรัฐ และระบบเศรษฐกิจทุนนิยมมากกว่าที่จะเป็นปรากฏการณ์แยกส่วนจากบริบทเงื่อนไขดังกล่าว

กระบวนการกลายเป็นคนจน จึงไม่ใช่ปัญหาของเอกบุคคลที่เป็นปัญหาเชิงเทคนิคที่จะแก้ไขด้วยการแก้ปัญหที่ตัวปัจเจกบุคคลนั้นๆ หากแต่เป็นเรื่องที่เกี่ยวกับการเลือกนโยบายการพัฒนาเศรษฐกิจที่เลือกให้คนกลุ่มน้อยได้ประโยชน์ แต่ผลกระทบผลเสียจากการพัฒนาเศรษฐกิจให้คนส่วนใหญ่ คือคนที่อยู่ในฐานะเกษตรกรรายเล็กในระบบเศรษฐกิจเพื่อยังชีพจำนวนมากที่ไม่สามารถปรับตัวทางเศรษฐกิจได้ กลายเป็นคนยากจนที่อยู่ตามชายขอบของระบบทุนนิยม

อย่างไรก็ตาม งานศึกษาที่ให้ความสำคัญกับสาเหตุหรือปัจจัยที่ทำให้เกิดความจนเป็นปัจจัยภายนอกเช่น การขยายตัวของระบบทุนนิยมและอำนาจรัฐเป็นเงื่อนไขหลัก ช่วยให้เกิดความเข้าใจในบริบทกว้าง ๆ แต่ไม่สามารถให้ภาพรายละเอียดของความเปลี่ยนแปลง ที่เกิดขึ้นภายในชุมชน ซึ่งเป็นปัจจัยภายใน

ใน ที่ที่กระทบความสัมพันธ์ภายในชุมชนอย่างใกล้ชิด เนื่องจากการปรับตัวทางเศรษฐกิจของสมาชิกในชุมชนเป็นเงื่อนไขสำคัญที่ส่งผลกระทบต่อความสัมพันธ์ภายในชุมชนนั้น ๆ ทั้งโดยตรง และโดยอ้อม ความเปลี่ยนแปลงภายในของสังคมในชุมชนเองจะเกิดขึ้นในบริบทที่เฉพาะท้องถิ่นแตกต่างกันไป เป็นรายละเอียดที่ชี้ให้เห็นความซับซ้อนของกระบวนการกลายเป็นคนจนในสังคมไทยอีกอย่างหนึ่ง

การศึกษาครั้งนี้จึงสนใจประเด็นเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ภายในชุมชนที่ประกอบด้วยสมาชิกที่ปัจจุบันเป็นเกษตรกรกึ่งแรงงานรับจ้าง เพื่อทำความเข้าใจปัจจัยภายในสังคมของสมาชิกในชุมชนกรณีศึกษาว่าเกิด กระบวนการกลายเป็นคนจนอย่างไรในบริบทของกระบวนการพัฒนาเศรษฐกิจเข้าสู่ระบบทุนนิยม ทั้งนี้เพื่อให้เข้าใจรายละเอียดในกระบวนการเปลี่ยนแปลงที่ทำให้เกษตรกรเหล่านี้สูญเสียศักยภาพในการสร้างความมั่นคงทางเศรษฐกิจในชุมชน จนมีสถานะภาพเป็น "คนจน" ในระบบทุนนิยม

จากการสำรวจข้อมูลจากพื้นที่ชุมชนในกรณีศึกษาซึ่งเป็นชุมชนชาวกะเหรี่ยง พบว่า สมาชิกในชุมชนแห่งนี้เป็นเกษตรกรที่อพยพมาจากหลายที่เพื่อหาที่ทำกินในลักษณะการผลิตข้าวไร่ในรูปแบบไร่หมุนเวียนเพื่อยังชีพโดยอาศัยแรงงานในครอบครัวและการแลกเปลี่ยนแรงงานภายในชุมชน และอาศัยความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติเป็นปัจจัยหลักในการดำรงชีวิต ส่วนรายได้เงินสดจะได้มาจากการรับจ้างทำงานในกิจการทำไม้ ปางช้าง และการขายผลผลิตจากป่าตามฤดูกาลเช่น เห็ด หน่อไม้ น้ำผึ้ง

ความเปลี่ยนแปลงของชุมชนเริ่มเกิดขึ้นในช่วงหลัง พ.ศ. 2515 มีโครงการพัฒนาชาวเขาเข้ามาพัฒนาเศรษฐกิจ เพื่อลดปัญหาการปลูกฝิ่น และควบคุมประชากรชาวเขา มีปรับปรุงถนนเดิมที่เคยใช้เป็นเส้นทางซีกลากไม้ ผ่านชุมชน ขึ้นไปถึงชุมชนชาวม้งที่อยู่เหนือพื้นที่ชุมชนในกรณีศึกษา ทำให้การคมนาคมสะดวกสำหรับการขนส่งผลผลิตที่โครงการพัฒนาชาวเขาเข้าไปสนับสนุนชาวเขาให้ปลูกพืชเศรษฐกิจมากขึ้น และการเข้าถึงพื้นที่ชุมชนชาวเขาสะดวกขึ้น และมีการตั้งโรงเรียนประถมศึกษาเป็นโรงเรียนตำรวจตระเวนชาย ในกลุ่มบ้านใกล้เคียง เด็ก ๆ ในชุมชนเข้ารับการศึกษาระบบใหม่ และมีเหตุสำคัญที่เข้ามากระทบกับวิถีชีวิตชาวบ้านอย่างรุนแรงคือการประกาศพื้นที่เขตอุทยานแห่งชาติดอยสุเทพ-ปุย เมื่อ พ.ศ.2524 และเพิ่มเติม พ.ศ.2525 ทับซ้อนที่ทำกินของชาวบ้าน โดยที่กรมป่าไม้ไม่ถือว่าพื้นที่ไร่หมุนเวียนของชาวบ้านเป็นพื้นที่ทำประโยชน์ และที่เป็นปัญหาหนักคือโครงการปลูกป่าของกรมป่าไม้ในพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติและอุทยานแห่งชาติ เป็นโครงการที่ปิดฉากการทำไร่หมุนเวียนของชาวบ้านโดยตรง ชาวบ้านไม่สามารถใช้ประโยชน์จากที่ดินได้อีกต่อไปการลักลอบหาที่ปลูกข้าวไร่จึงเป็นผลพวงที่ตามมา ชาวบ้านไม่สามารถควบคุมการจัดการที่ดินและการผลิตเพื่อยังชีพได้เช่นเดิม เป็นเงื่อนไขให้เกิดการปรับตัวทางเศรษฐกิจในเวลาต่อมา

ขณะที่หลักประกันคือพื้นที่ทำกินถูกปิดล้อมสิทธิ เกิดการสูญเสียความมั่นคงในที่ทำกิน และระบบความสัมพันธ์ทางสังคมเดิมที่เคยเกิดขึ้นอย่างเชื่อมโยงกับระบบการผลิตเพื่อยังชีพเริ่มเสื่อมสลายลง พร้อมกับการใช้ประโยชน์จากป่าอย่างเข้มข้นหลายรูปแบบโดยมีเป้าหมายเชิงพาณิชย์ ในพื้นที่ป่ารอบ ๆ หมู่บ้าน เกิดกลุ่มคนภายนอกเข้ามาจับจอง บางคนสามารถออกโฉนดมีกรรมสิทธิ์ในพื้นที่ป่าได้ ระบบนิเวศที่เคยอุดมสมบูรณ์เริ่มเสื่อมโทรมลงทำให้ชาวบ้านที่เคยพึ่งพาความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติได้รับความยากลำบากเพิ่มขึ้น การปรับระบบการผลิตเพื่อขายก็ประสบปัญหาไม่คุ้มทุนจนต้องเลิกทำการผลิต

ในขณะที่การปรับตัวเป็นแรงงานรับจ้าง ไม่สามารถทำได้ง่าย ๆ เนื่องจากปัญหาการเข้าถึงแหล่งงาน เป็นอุปสรรคใหญ่ และที่สำคัญคือการเผชิญกับความไม่มั่นคงกับแหล่งงาน และมีงานทำเป็นบางช่วงเวลา ทำให้ชาวบ้านต้องดิ้นรนเพื่อหารายได้เป็นเงินสดในทุกวิถีทาง บางครอบครัวที่มีที่ดินทำกินเป็นพื้นที่นาสามารถทำการผลิตได้พอกินตลอดปีจะประสบปัญหาด้านเศรษฐกิจน้อย ในขณะที่ชาวบ้านส่วนใหญ่ไม่สามารถทำการผลิตเพื่อยังชีพได้อย่างเพียงพอ ต้องอาศัยรายได้มาซื้อข้าวกินจะประสบปัญหาความยากจนอย่างเลี่ยงไม่ได้ เนื่องจากรายได้ส่วนใหญ่จะหมดไปกับการซื้อข้าว เกิดการกู้หนี้ยืมสิน เพื่อนำมาเป็นเงินหมุนเวียนใช้จ่าย

ดังนั้นผู้ศึกษาจึงเห็นว่าชุมชนนี้เกิดความเปลี่ยนแปลง โดยสมาชิกในชุมชนมีการเปลี่ยนสถานภาพจากผู้ชาวไร่ชาวนาที่อาศัยพื้นที่ป่าและชุมชนในการผลิตเพื่อยังชีพอย่างมีอิสระ ไปสู่สถานภาพของการเป็นแรงงานรับจ้างภายนอกชุมชนที่พึ่งพารายได้จากภายนอกมากขึ้นและกลายเป็นคนจน เพราะสูญเสียศักยภาพในการผลิตเพื่อยังชีพ และไม่สามารถปรับตัวให้เกิดความมั่นคงในด้านเศรษฐกิจจากระบบตลาดได้ ปัจจุบันชาวบ้านจึงมีสถานภาพเป็นเกษตรกรที่พยายามทำการผลิตเพื่อยังชีพและเป็นแรงงานรับจ้างราคาถูกในตลาดแรงงาน กล่าวได้ว่าเป็นความเปลี่ยนแปลงที่สำคัญของชุมชน เพราะระบบความสัมพันธ์แบบเดิมไม่สามารถตอบสนองต่อความมั่นคงในชีวิตของสมาชิกชุมชนได้ ผลของการเปลี่ยนแปลงย่อมลึกซึ้งมากกว่าด้านเศรษฐกิจอย่างเดียว แต่เกี่ยวพันไปถึงความเป็นมนุษย์ที่มีศักดิ์ศรี หรืออัตลักษณ์ของสมาชิกในชุมชนนั้นด้วย

กระบวนการกลายเป็นคนจน ตามความเห็นของผู้ศึกษาจึงเป็นเรื่องที่เกี่ยวพันกับการสูญเสียความมั่นคงทางเศรษฐกิจและสังคมในระบบการผลิตเพื่อยังชีพ และความพยายามสร้างความมั่นคงทางเศรษฐกิจและสังคมในระบบการผลิตเชิงพาณิชย์ ที่มีความเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงอย่างซับซ้อนในความ

สัมพันธ์ภายในชุมชนอย่างเชื่อมโยงกับภายนอกชุมชน จึงนำสนใจศึกษาในความเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงดังกล่าว เพื่อทำความเข้าใจกับ ความจน และคนจน ในด้านหนึ่ง

การศึกษาครั้งนี้เป็นการศึกษาเชิงประวัติศาสตร์ จะเน้นพิจารณาความเปลี่ยนแปลงด้านสถานภาพความมั่นคงในระบบเศรษฐกิจแบบเดิม มาเป็นเกษตรกรรมที่แรงงานรับจ้างที่ขาดความมั่นคงทั้งในระบบการผลิตเพื่อยังชีพ และแหล่งจ้างงาน โดยมีคำถามหลัก 2 ประการ คือ 1) ในระบบการผลิตเพื่อยังชีพสมาชิกชุมชนกรณีศึกษามีการสร้างหลักประกันความมั่นคงทางเศรษฐกิจอย่างไรบ้าง 2) เมื่อรัฐขยายอำนาจเข้ามาควบคุมการใช้ประโยชน์จากที่ดินและป่า สมาชิกในชุมชนที่ผนวกตัวเอง รวมทั้งถูกผนวกเข้าสู่กระแสการพัฒนาเศรษฐกิจ มีการปรับความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจและสังคมแบบใหม่ และสูญเสียศักยภาพในการปรับความสัมพันธ์แบบเดิมภายในชุมชนอย่างไร

พื้นที่กรณีศึกษา

ชุมชนกรณีศึกษา เป็นชุมชนกะเหรี่ยง จำนวน 52 หลังคาเรือน มีสมาชิก 205 คน เป็นกลุ่มบ้านที่ในหมู่ 8 ตำบลแม่แรม อำเภอแมริม จังหวัดเชียงใหม่ เป็นแหล่งข้อมูลหลักในการตอบคำถามงานศึกษาครั้งนี้ การเลือกชุมชนแห่งนี้เป็นกรณีศึกษากระบวนการกลายเป็นคนจนเนื่องจาก

ประการที่หนึ่ง ชุมชนแห่งนี้มีวิถีการผลิตเพื่อยังชีพที่เป็นร่องรอยให้เห็นวิถีการผลิตแบบดั้งเดิมแบบไร่หมุนเวียน ทำให้สามารถสืบย้อนเพื่อทำความเข้าใจประวัติวิถีการผลิตแบบเดิม และการจัดองค์กรทางสังคม ที่สนับสนุนสถานภาพของสมาชิกชุมชนในระบบการผลิตเพื่อยังชีพ

ประการที่สอง ชุมชนแห่งนี้ประสบกับการควบคุมการใช้ทรัพยากรโดยกรมป่าไม้ กรณีการประกาศเขตอุทยานแห่งชาติ ที่ทับซ้อนบนที่ทำกินของชาวบ้าน ทำให้เกิดการปิดล้อมสิทธิที่ทำกินของชาวบ้านอย่างชัดเจน

ประการที่สาม สมาชิกในชุมชนประสบปัญหาในการผลิตเพื่อยังชีพ เนื่องจากไม่สามารถใช้พื้นที่แบบไร่หมุนเวียนได้เช่นเดิม องค์กรทางสังคมแบบเดิมที่มีส่วนสร้างความมั่นคงในการผลิตเพื่อยังชีพเริ่มหมดบทบาท สมาชิกในชุมชนผนวกตัวเองเข้าสู่ระบบเศรษฐกิจเพื่อหารายได้เป็นเงินสดมากขึ้น ขณะเดียวกันก็เผชิญกับความไม่มั่นคงในแหล่งจ้างงาน เกิดภาวะความยากจนที่ชัดเจนคือภาวะการมีข้าวไม่พอกินของครอบครัวสมาชิกในชุมชนส่วนใหญ่ มีการกู้ยืมเงินเกิดขึ้นและเกิดวิกฤติการณ์ทางวัฒนธรรม เช่น สมาชิกชุมชนบางครอบครัวกันไปการค้ายาบ้า

ประการสุดท้าย ปัจจุบันสมาชิกในชุมชนแห่งนี้มีสถานภาพทางเศรษฐกิจเป็นเกษตรกรรายเล็กถึงแรงงานรับจ้างที่มีทางเลือกในการสร้างความมั่นคงทางเศรษฐกิจอย่างจำกัด เนื่องจากไม่สามารถพึ่งระบบไร่หมุนเวียนให้เป็นหลักประกันความมั่นคงในการยังชีพได้ ขณะที่การปรับเปลี่ยนการผลิตเชิงพาณิชย์เป็นการปรับที่ต้องมีการลงทุนสูง ประกอบกับข้อจำกัดจากพื้นที่ขาดความอุดมสมบูรณ์การขาดความรู้และทุนแรงงานในการผลิต การจัดการ การเข้าถึงตลาด ทำให้สมาชิกในชุมชนไม่สามารถลงทุนทำการผลิตเชิงพาณิชย์ได้ ส่วนการเป็นแรงงานรับจ้างเป็นงานที่ไม่มีความแน่นอน และเป็นแรงงานราคาถูก สมาชิกในชุมชนนี้เกิดภาวะการเป็นคนจนในระบบเศรษฐกิจทุนนิยมอย่างชัดเจน

ดังนั้นจึงสามารถศึกษากระบวนการกลายเป็นคนจนได้อย่างชัดเจน แม้ว่าปรากฏการณ์กระบวนการกลายเป็นคนจนของเกษตรกรรายเล็กในสังคมไทย จะมีความคล้ายคลึงกันในบริบทกว้างๆ เช่นการเผชิญความเปลี่ยนแปลงที่มาจากการขยายตัวของระบบทุนนิยม และการขยายอำนาจรัฐเข้าควบคุมการใช้ทรัพยากรที่เชื่อมต่อกันที่มีทุนการผลิตเชิงพาณิชย์ แต่ในท้องถิ่นที่แตกต่าง ย่อมมีรายละเอียดที่ต่างกันออกไปตามบริบทเฉพาะชุมชนทำให้ภาวะการเป็นคนจนของแต่ละที่มีความต่างกันในรายละเอียด เช่นศักยภาพของของคนจนในแต่ละชุมชนที่จะเลือกปรับตัวทางเศรษฐกิจ ที่ต้องพึ่งพาอาศัยบริบทเฉพาะในชุมชนเป็นปัจจัยด้วย

สมมติฐานในการศึกษา

การศึกษาครั้งนี้มีสมมติฐานคือ

1 ในระบบการผลิตเพื่อยังชีพแบบไร่หมุนเวียน ชุมชนมีอำนาจในการควบคุม และการจัดการทรัพยากร ตามหลักจารีตประเพณี โดยมีองค์กรทางสังคมเป็นสถาบันที่ช่วยสร้างความร่วมมือในการจัดการผลิต และช่วยเหลือกันภายในชุมชน ในช่วงนี้ไม่มีความยากจนที่เด่นชัด และความแตกต่างทางสังคมในชุมชนมีน้อย

2 หลัง พ.ศ.2525 มีปัจจัยจากภายนอกที่เข้ามากระทบกับชุมชน คือ การพัฒนาเศรษฐกิจเชิงพาณิชย์ของรัฐและการห้ามทำไร่หมุนเวียน เนื่องจากรัฐประกาศให้ที่ทำกินของชาวบ้าน เป็นพื้นที่ส่วนหนึ่งของเขตอุทยานแห่งชาติ ส่งผลให้องค์กรทางสังคมของชุมชนที่เคยมีอำนาจในการควบคุมและจัดการทรัพยากรเพื่อการผลิตยังชีพ เริ่มหมดความหมายและสูญเสียศักยภาพในการสร้างหลักประกันความมั่นคงในการผลิตเพื่อยังชีพให้ชุมชน

3 การสูญเสียศักยภาพในการจัดการทรัพยากรของชุมชน สร้างความสะท้อนต่อวิถีการผลิตแบบไร้หมุนเวียน ในชุมชนและความมั่นคงทางเศรษฐกิจเพื่อยั่งยืน และการปรับระบบสิทธิภายในชุมชน ที่มีแนวโน้มในการยึดครองเป็นเจ้าของเชิงปัจเจกมากขึ้นและยึดหลักสิทธิส่วนบุคคลมากกว่าการยึดถือสิทธิการใช้ขณะที่สามารถผลิตได้น้อยลงเนื่องจากเกิดความเสื่อมโทรมในระบบนิเวศเพิ่มขึ้น

4 รายได้เงินสดมีความสำคัญมากขึ้นต่อความอยู่รอดของครอบครัว ทำให้ชาวบ้านหันมาพึ่งพาแหล่งจ้างงาน และตลาดภายนอกมากขึ้น พ่อค้าคนกลางและตลาดเพิ่มความสำคัญต่อสมาชิกชุมชน ขณะที่การปรับตัวในระบบตลาดไม่มีความมั่นคง ช่วงนี้จะเกิดความยากจนทางกายภาพที่เด่นชัด คือ การหารายได้ไม่พอกับรายจ่าย การมีหนี้สิน การมีข้าวไม่เพียงพอบริโภคตลอดปี จนเกิดกระบวนการกลายเป็นคนจน ในระบบทุนนิยมที่ชัดเจน

ทบทวนองค์ความรู้ที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาครั้งนี้เป็นการศึกษาความเปลี่ยนแปลงสถานภาพทางเศรษฐกิจของคนจน ดังนั้นจะทบทวนองค์ความรู้ ใน 2 ประเด็น คือ 1) ความรู้เกี่ยวกับแนวคำอธิบายความจนและคนจนในสังคมไทย และ 2.) ความรู้เกี่ยวกับการสูญเสียความสามารถในด้านเศรษฐกิจของชุมชนที่ถูกผนวกเข้าสู่การพัฒนา

1. ความรู้เกี่ยวกับแนวคำอธิบายความจนและคนจนในสังคมไทย

งานศึกษาวิจัยเกี่ยวกับความยากจนในแวดวงวิชาการโดยมากจะเชื่อมโยงกับสถานการณ์การพัฒนาและปัญหาความยากจน ซึ่งมีเป็นจำนวนมากสามารถแบ่งแนวการอธิบายในการศึกษาได้จากสมมติฐานการศึกษา ข้อค้นพบ และการเสนอแนะแนวทางแก้ปัญหา ได้ 2 กลุ่มใหญ่ ๆ คือ

กลุ่มที่หนึ่ง มีสมมติฐานว่าความจนเป็นปรากฏการณ์ของความด้อยพัฒนาและเสนอแนวทางการแก้ปัญหาโดยการผนวก "คนจน" ให้เข้าสู่กลไกระบบเศรษฐกิจเชิงพาณิชย์ให้มากที่สุดภายใต้การชี้แนะสนับสนุนของ "ภาครัฐราชการ" และ"ภาคธุรกิจเอกชน"

กลุ่มที่สอง มีสมมติฐานที่เห็นว่าความจนเป็นปรากฏการณ์ของ กระบวนการพัฒนาเศรษฐกิจในระบบทุนนิยมที่เน้นการผลิตเชิงพาณิชย์ทำให้เกิดสภาพความเหลื่อมล้ำทางอำนาจการเมือง เศรษฐกิจ และวัฒนธรรม ความจนเป็นความซับซ้อนในกระบวนการพัฒนาเศรษฐกิจ ที่สร้างโครงสร้างผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจให้แก่และชนชั้นต่างกัน

จะได้พิจารณารายละเอียดดังต่อไปนี้

กลุ่มที่หนึ่ง ศึกษาความจนและคนจนตามสมมติฐานว่า"ความจน"เป็นปรากฏการณ์ความด้อยพัฒนาทางเศรษฐกิจ

งานศึกษาเกี่ยวกับความจนและคนจนตามสมมติฐานข้างต้นมี 2 ประเภทคือ (1).งานศึกษาเพื่อสร้างความหมาย"ความยากจน"และเกณฑ์ชี้วัดความยากจน (2).งานศึกษาเพื่อประเมินผลโครงการแก้ปัญหาความยากจน

1.1 งานศึกษาเพื่อสร้างความหมาย "ความยากจน" และเกณฑ์ชี้วัดความยากจน

ลักษณะสำคัญของงานศึกษาประเภทนี้คือ ความเชื่อว่า ความจน เป็นปัญหาเชิงเทคนิคที่สามารถพิจารณาได้จากการสร้างเกณฑ์ชี้วัดความจนได้อย่างสมบูรณ์ วิธีที่นำมาใช้ศึกษาได้แก่การสร้างความหมายความจน ให้มีความชัดเจน เป็นวิทยาศาสตร์ที่สามารถวัดได้ รากฐานทางความคิดของงานศึกษาประเภทนี้มาจากแนวคิดที่เชื่อว่าธรรมชาติมีไว้เพื่อนำมาใช้ประโยชน์ในฐานะเป็นทรัพยากร เพื่อตอบสนองความต้องการของมนุษย์ ปัญหาในการจัดการกับทรัพยากรคือ จะนำมาใช้อย่างไรให้เกิดประโยชน์สูงสุด โดยจัดระบบความสัมพันธ์ทางสังคมมนุษย์ให้มีการคานอำนาจในการใช้เพื่อให้เกิดความสมดุลและเป็นธรรม ซึ่งก็คือการอ้างกลไกตลาดเสรีเป็นจักรกลที่จะทำการแบ่งปันประโยชน์ให้มนุษย์ได้อย่างทั่วถึง ด้วยการทำงานของ "มือที่มองไม่เห็น" กล่าวได้ว่าเป็นระบบคิดหลักที่ถูกนำมาใช้สร้างความรู้เกี่ยวกับความจนในสังคมไทย

ความเชื่อเกี่ยวกับความจนจากวิธีคิดเช่นนี้ ไม่ได้ฟังจะปรากฏในสังคมไทย แต่การปรากฏเป็น "ความรู้"ที่ถูกเลือกให้มีปฏิบัติการทางสังคมที่เป็นจริงด้วยการใช้กลไกรัฐและเศรษฐกิจทำการเปลี่ยนแปลงระบบเศรษฐกิจเดิมอย่างถอนรากถอนโคนเกิดขึ้นในช่วง "การพัฒนาเศรษฐกิจ" สมัยรัฐบาลในระบอบปฏิวัติ ของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ นับตั้งแต่ พ.ศ. 2500 เป็นต้นมา กล่าวคือ เกิดงานศึกษาการแบ่งประเภทตามสถานะทางเศรษฐกิจและสร้างเส้นแบ่งหรือสร้างความเข้าใจ ความรับรู้ "ความยากจน" ตามแนวทฤษฎีความทันสมัย (Modernization) และทฤษฎีการพึ่งพา (Dependency Theory) โดยยึดถือประเทศตะวันตกเป็นต้นแบบของการพัฒนา ประเทศอื่น ๆ จะต้องเลียนแบบ มีธนาคารโลกเป็นผู้ควบคุมที่แนะต่อการวางระบบ จัดประเภท สร้าง "พื้นที่" ของการพัฒนา เพื่อใช้ในการวางแผน "พัฒนา" หรือปรับเปลี่ยนสังคมนั้น ๆ ให้ทันสมัยเหมือนสังคมตะวันตก (ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร ,2540)

นักวิชาการที่มีบทบาทสำคัญในการทำความเข้าใจ “ความยากจน” โดยสร้างเกณฑ์ชี้วัดความยากจนขึ้นมา คือ เมธี ครองแก้ว และกลุ่มนักเศรษฐศาสตร์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ที่ศึกษาร่วมกับคณะหลายชิ้นได้แก่ การกำหนดระดับความยากจนในประเทศไทย งานศึกษาของเมธี พยายามบ่งชี้เส้นระดับความยากจนโดยพิจารณาจากการเปลี่ยนแปลงรายได้ของครอบครัว โดยเฉลี่ย และเพิ่มปัจจัยชี้วัดอื่นๆ ประกอบด้วย เส้นระดับความยากจนถูกปรับปรุงต่อมาอีกหลายครั้ง ด้วยการเพิ่มปัจจัยตัวชี้วัด ให้สะท้อนภาพฐานะทางเศรษฐกิจของชาวบ้านให้ใกล้เคียงความเป็นจริง ผลจากการปรับเปลี่ยนเส้นระดับความยากจนก็คือปริมาณตัวเลข คนจน สามารถขยับขึ้นลงได้ตามแต่จะใช้ปัจจัยใดเป็นตัวชี้วัด

การนิยามความหมายความจนในยุคปัจจุบันจากความรู้เกี่ยวกับความจน ตามกรอบคิดของสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติเสนอ ให้พิจารณาความจนที่มีองค์ประกอบความครอบคลุม 7 ประการคือ (1)เงิน (2)จนทรัพย์สินธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม (3)จนทางสังคม เช่น ขาดความรักความเอาใจใส่ ความล้มละลายของครอบครัว/ชุมชน (4) จนทางการเมือง เช่น ขาดการมีส่วนร่วมทางการเมือง/การปกครอง (5)จนทางการศึกษา (6)จนทางวัฒนธรรม (7)จนทางจิตวิญญาณ เช่น ขาดคุณธรรม /จริยธรรม

ความหมายความจนที่คณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติใช้ ดูเหมือนจะครอบคลุมและกว้างขวางมาก แต่เมื่อพิจารณาความหมายของ “คนจน” แล้วมีความหมายถึง “ผู้ที่มีรายได้ต่ำกว่าระดับเส้นความยากจน และ คำว่า เส้นความยากจน หมายถึง ระดับรายได้ต่ำที่พอทำให้คนมีชีวิตรอดได้โดยไม่อดอาหารตาย ดังนั้น คณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติจึงให้นิยาม คนจน ว่าหมายถึง “บุคคลผู้มีความเสี่ยงต่อการมีภาวะทุโภชนาการ เนื่องจากคนจนมีรายได้ไม่พอเพียงที่จะบริโภคอาหารให้ได้มาตรฐานภาวะโภชนาการ” (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ใน องค์กรเพื่อประชาธิปไตย (2543)) โดยอ้างอิงกับหลักการทางวิทยาศาสตร์ว่าร่างกายมนุษย์คนหนึ่งต้องการพลังงานในการดำรงชีวิตเท่าไรจึงจะอยู่ได้ และพลังงานนั้นราคาเท่าใด และราคาของพลังงานที่ร่างกายต้องการโดยวัดออกมาเป็นแคลอรี จะเป็นตัวกำหนดหลักในเส้นแบ่งความยากจน จากแนวคิดดังกล่าว คนจน จึงหมายถึงคนที่เสี่ยงต่อการอดอาหารจนเกิดอันตรายต่อชีวิต การใช้คำนิยามแบบนี้ทำให้พบว่ามี “คนจน” ในประเทศไทยประมาณร้อยละ 11.4 หรือ 6.8 ล้านคน ในปี พ.ศ. 2539 แต่ปริมาณคนจนอาจขยับเพิ่มขึ้นหรือลดลงตามแต่จะปรับตัวชี้วัดดังกล่าว

อย่างไรก็ตาม จากการนิยาม “ความยากจน” ที่ยึดถือรายได้เป็นเกณฑ์ที่นำมาสู่การมองปัญหาความยากจนดังกล่าว ทำให้แนวทางการแก้ปัญหาความยากจนตามแนวคิดของราชการที่อยู่ภายใต้แนวคิด

การปรับโครงสร้างเพิ่มประสิทธิภาพการผลิต การควบคุมประชากร การสนับสนุนเทคโนโลยี การแก้ปัญหา การตลาด เป็นการแก้ปัญหาแบบแผนเดียวกันกับประเทศต่าง ๆ ที่กำลังพัฒนาให้ทันสมัยตามคำแนะนำของธนาคารโลก

เมื่อพิจารณาแนวทางแก้ปัญหาเหล่านี้ จะเห็นถึงสมมติฐานหลักของ "ความยากจน" อยู่ที่การยังไม่ปรับตัวเข้ากับระบบทุนนิยม ทางแก้ก็ต้องทำโดยเพิ่มประสิทธิภาพการผลิต ควบคุมจำนวนประชากร อบรมให้ความรู้ สนับสนุนสินเชื่อ ทั้งหมดนี้เพื่อเร่งการผลิตภาคเกษตรกรรมให้สูงขึ้น

แนวคิดในการนิยาม "ความยากจน" จากตัวชี้วัดเรื่องราวได้เป็นแนวคิดที่มีปัญหา เพราะตั้งอยู่บนสมมติฐานโดยมองความอยู่ดีมีสุขของชาวบ้านจากรายได้เพียงประการเดียว ซึ่งในความเป็นจริงไม่สามารถชี้วัดคุณภาพชีวิตของชาวบ้านในด้านอื่นเช่นด้านความพึงพอใจในชีวิตหรือความสุขใจ

ดังนั้น จึงมีคำถามถึงตัวชี้วัดดังกล่าว เช่นการครองชีพในชนบทมีหลายกิจกรรมที่ไม่ได้พึ่งเงิน แต่อาศัยความร่วมมือกันในชุมชนเป็นเงื่อนไขสนับสนุนการผลิตและการบริโภค การอาศัยปัจจัยทางเศรษฐกิจเป็นตัวแปรเดียวจึงผิดพลาดจากการขาดมิติด้านอื่นเช่นวัฒนธรรมของชุมชนที่เป็นทุนทางสังคม เมื่อเปรียบเทียบกับงานศึกษาด้านสังคมวิทยาและมานุษยวิทยาหรือด้านเศรษฐศาสตร์การเมืองจำนวนมากชี้ให้เห็นว่า ปัญหาความยากจนไม่อาจเข้าใจได้จากเรื่องราวได้เพียงประการเดียว แต่ขึ้นอยู่กับระบบเศรษฐกิจของชาวบ้านว่าเป็นไปในลักษณะหาอยู่หากิน พึ่งพาทรัพยากรธรรมชาติ หรือพึ่งพิงกับกลไกตลาดมากน้อยเพียงใด เช่นกลุ่มชาวบ้านที่อยู่ห่างไกลจากเมืองที่แทบจะไม่ต้องใช้ระบบเงินตราในการแลกเปลี่ยนแต่อาศัยระบบการเก็บของป่าล่าสัตว์และการแลกเปลี่ยนภายในชุมชนมีการพึ่งตนเองด้านปัจจัย 4 สูงแม้จะขาดเงินตรา การนำเกณฑ์ชี้วัดเรื่องราวได้ใช้ทำให้ชุมชนเหล่านี้ถูกจัดอยู่ได้มาตรฐานความยากจน นำไปสู่กระบวนการพัฒนาที่เน้นสร้างรายได้ให้ชาวบ้านโดยไม่คำนึงถึงผลกระทบที่จะตามมา

จากฐานคิดที่ว่าความอึดค้ำขัดสนทางเศรษฐกิจ โดยเฉพาะรายได้ คือสาเหตุของความยากจน อันนำมาสู่แนวคิดเรื่องการกระจายรายได้ ได้ถูกวิพากษ์วิจารณ์แม้จากนักเศรษฐศาสตร์ด้วยกันเอง อภิชัย พันธเสน (2540) ได้ตั้งข้อสังเกตว่านักเศรษฐศาสตร์ส่วนใหญ่ไม่เข้าใจมิติทางประวัติศาสตร์ และมองอย่างเป็นองค์รวมข้อเสนองานเรื่องการกระจายรายได้จึงไม่มีรูปธรรมชัดที่สำคัญคือ ฐานคิดมีปัญหาดังแต่เป็นไปได้ หรือที่รัฐมีความตั้งใจจริงที่จะทำหรือถ้ามี รัฐจะสามารถเป็นตัวแทนผลประโยชน์ผู้ด้อยโอกาสหรือ ประการสำคัญต่อมา ระบบราชการไทยมีประสิทธิภาพแค่ไหนที่จะเร่งเก็บภาษีจากผู้มีโอกาสดูแลและกระจายไปสู่ผู้ด้อยโอกาสและประการสุดท้ายที่สำคัญที่สุด การกระจายรายได้เป็นมาตรการทางเศรษฐกิจที่ไม่น่าจะแก้

ปัญหาความยากจนได้เพราะเป็นแค่การบรรเทาทุกข์ชั่วคราว มิได้ก่อให้เกิดการเพิ่มประสิทธิภาพการผลิต และเป็นการลดศักยภาพการพึ่งตนเองของคนจน

อย่างไรก็ตาม แนวคิดเรื่องการวัดความยากจนจากรายได้ก็ยังคงเป็นแนวคิดที่ทรงพลังอยู่ในปัจจุบัน ดังจะเห็นได้จากนโยบายและแผนงานของรัฐบาลในการสนับสนุน "คนจน" ซึ่งรัฐเองได้พยายามเรียกใหม่ว่า "ผู้มีรายได้น้อย" ซึ่งก่อให้เกิดการวิพากษ์วิจารณ์อย่างมากว่า วิธีคิดดังกล่าวได้ลดทอนปัญหาความยากจนซึ่งเป็นปัญหาเชิงโครงสร้าง ความสัมพันธ์ในการเข้าถึงการจัดการทรัพยากร และโอกาสทางสังคมอย่างไม่เท่าเทียมกัน อันนำมาสู่ความไม่เสมอภาคทางเศรษฐกิจและการเมือง หรือเป็นปัญหาโครงสร้างความรุนแรงของสังคม ให้เหลือแต่เพียงปัจเจกชนผู้ด้อยโอกาส ขาดความรู้ ความสามารถ ที่รัฐจะกระทำก็เพียงให้ความสงเคราะห์ ประกันราคาผลผลิตให้ จัดสวัสดิการให้ มากกว่าการมุ่งปรับระบบโครงสร้างของสังคมและวิธีคิดที่ก่อปัญหา ซึ่งต้องเป็นต้นตอที่แท้จริงของความยากจน

1.2 งานศึกษาด้านการประเมินผลโครงการแก้ปัญหาความยากจน

งานศึกษาแนวนี้เกิดขึ้นเพื่อสนับสนุนงานศึกษาแนวแรก โดยเริ่มขึ้นภายหลังการดำเนินโครงการพัฒนาที่ลงไปสนับสนุนชนบทในรูปแบบต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นโครงการฝึกอบรมให้ความรู้ โครงการสนับสนุนกองทุนหมู่บ้านธนาคารวิ่ว ควาย การก่อสร้างสาธารณูปโภคพื้นฐาน งานศึกษาเหล่านี้พยายามมุ่งเน้นศึกษาสภาพของคนจนทั้งด้านรายได้สุทธนามัยปัจจัยขาดแคลนและอื่นๆ ภายใต้เกณฑ์ชี้วัดความยากจนเพื่อเป็นพื้นฐานโครงการพัฒนาของรัฐ และเจาะลึกลงไปในทัศนคติ ความพึงพอใจของชาวบ้านจากโครงการพัฒนาเพื่อประเมินผลโครงการไปในตัว วิธีการศึกษาส่วนมากจะใช้การเก็บข้อมูลเชิงปริมาณ แบบสอบถาม ที่มุ่งเน้นข้อมูลเชิงประจักษ์

ปัญหาที่สำคัญของงานศึกษาแนวนี้ส่วนหนึ่งเป็นเช่นเดียวกับข้อวิจารณ์ของงานศึกษาแนวแรก แต่ที่สำคัญยิ่งกว่านั้นก็คือสมมติฐานที่ผิดพลาดหรือการตั้งคำถามอย่างผิดพลาด ยอมนำไปสู่การศึกษาและข้อสรุปที่ไม่ใกล้เคียงกับความจริง แต่ถ้ามองในอีกแง่หนึ่ง งานศึกษาเป็นเรื่อง "การเมืองของการพัฒนา" เพราะภาพของ "ความยากจน" ได้ถูกลดทอนลงและจับແຂ້ງให้หยุดนิ่ง ขาดการมองในเชิงพลวัตที่สัมพันธ์กับบริบททางสังคม ทั้งนี้เพื่อรองรับสูตรสำเร็จรูปโครงการแก้ปัญหาความยากจนต่าง ๆ ที่มุ่งเปลี่ยนระบบความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจเดิมของชาวบ้าน ไปสู่ชุมชนพึ่งพาตลาดและรัฐ ชุมชนที่พึ่งพารัฐและกลไกตลาดมากหมายถึงปฏิบัติตามด้วยดีเป็นตัวชี้วัดความสำเร็จของการแก้ปัญหาความยากจน เช่น เปลี่ยนมา

ใช้เกษตรแผนใหม่ภายใต้การแนะนำควบคุมจากราชการอย่างเคร่งครัด ความสำเร็จดังกล่าวจึงหมายถึง ความสำเร็จของโครงการพัฒนาของรัฐมากกว่าความสำเร็จของชาวบ้าน

แนวคำอธิบาย ความจน และ คนจน ของกลุ่มที่หนึ่งดังกล่าวเป็นการอธิบายความจน และ คนจน โดยแยกส่วนจากบริบททางสังคมและวัฒนธรรม ถูกวิพากษ์วิจารณ์จากกลุ่มที่ศึกษาการพัฒนาเศรษฐกิจที่ ก่อปัญหาสังคมและความยากจนโดยกลุ่มที่สองซึ่งมีแนวคำอธิบายความจนและคนจนว่าเป็นผลพวงจาก การพัฒนาเศรษฐกิจ ที่สร้างความเหลื่อมล้ำในสังคม ความจน เป็นผลพวงอีกด้านหนึ่งของการพัฒนาดัง กล่าว ซึ่งมีความซับซ้อนและหลากหลายในแต่ละชุมชนท้องถิ่นการพัฒนาเศรษฐกิจเข้าสู่ระบบทุนนิยมโดย รัฐ นำไปสู่ความอ่อนแอของชนบทเกิดภาวะความขัดแย้งและความยากจนในชนบทเพิ่มขึ้น

กลุ่มที่สอง ศึกษาความจนโดยมีสมมติฐานว่าความจนเป็นปรากฏการณ์ของความสัมพันธ์ทาง อำนาจที่เหลื่อมล้ำในสังคมในด้านเศรษฐกิจ การเมือง และวัฒนธรรม

งานศึกษาความจนในกลุ่มที่สองส่วนใหญ่จะศึกษาในหัวข้อที่เกี่ยวกับการเมืองเรื่อง“ความยากจน” ในมิติทางอำนาจและวัฒนธรรม กลุ่มนี้มีความเชื่อว่าในสังคมไทยมีระบบสังคมย่อยๆ ที่มีพัฒนาการทาง เศรษฐกิจ วัฒนธรรม ระบบคิด ความรู้ ที่หลากหลายตามท้องถิ่น ซึ่งมีศักยภาพที่จะพัฒนาตัวเองได้ตาม ความเหมาะสมกับศักยภาพ ภูมิปัญญา และทรัพยากร แต่กระบวนการพัฒนาประเทศโดยการเน้นการ สร้างความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจเป็นโครงสร้างที่เข้ามาปิดล้อมสิทธิในการเลือกพัฒนาตนเองของชุมชนในระบบความสัมพันธ์ทางสังคมย่อยๆจำนวนมากจน เกิดภาวะความเป็นอัมพาตทางโครงสร้างในระบบ ความสัมพันธ์เดิมของชุมชนเกิดปัญหาความยากจน ความเสื่อมโทรมด้านสิ่งแวดล้อมควบคู่ไปกับความ เจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ รายได้ส่วนใหญ่กระจุกตัวอยู่กับคนส่วนน้อยที่ครอบครองอำนาจการเมืองและ ทุนที่สามารถแสวงหากำไรอย่างไม่จำกัด

กลุ่มที่สองเห็นว่า การพัฒนาเศรษฐกิจที่เน้นการสร้างความสำเร็จดังกล่าวเป็นเหตุให้เกิด “คนจน” ในระบบเศรษฐกิจทุนนิยมจำนวนมากในรูปคนจนในชนบท คนจนในเมือง กรรมกรจน ฯลฯ ทำให้เกิด การศึกษาความจนในบริบทดังกล่าวจำนวนหนึ่งนับจากช่วง พ.ศ.2500 เป็นต้นมาถึงปัจจุบัน มุ่งเน้น วิพากษ์ทิศทางการพัฒนาเศรษฐกิจ พร้อมเสนอแนะให้มีการปรับเปลี่ยนแนวทางการพัฒนาแก้ปัญหา ด้วย การเสนอแง่มุมเงื่อนไขที่ทำให้เกิดสภาพความยากจนและปัญหาที่ตามมาจากสภาพความยากจนได้แก่ ปัญหาทางสังคม และความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติและ ความขัดแย้งทางวัฒนธรรม เสนอแนว

ทางการแก้ปัญหาเชิงโครงสร้างคือการกระจายอำนาจทั้งด้านการเมืองและเศรษฐกิจให้ชาวบ้านในท้องถิ่นมีโอกาสจัดการบริหารเพิ่มขึ้น เช่นการจัดการทรัพยากรธรรมชาติที่เป็นปัจจัยการผลิต ในเงื่อนไขที่จะทำให้เกิดการผลิตความสัมพันธ์ทางสังคมในระบบย่อยๆ ขึ้นมาควบคุมกันเองได้อย่างเป็นธรรมและยั่งยืน งานศึกษาในแง่มุมนี้ได้แก่ (1.)งานศึกษาโครงสร้างทางเศรษฐกิจ สังคม การเมือง ที่สร้างปัญหาความยากจน (2.)งานศึกษาที่สะท้อนมุมมอง ความเคลื่อนไหวของคนจนเอง

งานศึกษาในกลุ่มที่สองมีรายละเอียดคือ

2.1 งานศึกษาโครงสร้างทางเศรษฐกิจสังคม การเมือง วัฒนธรรม ที่สร้างปัญหาความยากจน

งานศึกษาถึงที่มาของปัญหาความยากจน ในกลุ่มนี้จะมุ่งเน้นไปที่ปัญหาทางโครงสร้างเศรษฐกิจ สังคม การเมือง ที่กลุ่มชนชั้นนำใช้อำนาจควบคุมและปิดกั้นชาวบ้านในการเข้าถึงทรัพยากรและโอกาสต่างๆ ทางสังคม ส่วนมากเป็นงานทางด้านเศรษฐศาสตร์การเมืองและสังคมวิทยา มานุษยวิทยา ที่วิพากษ์ความคิดความคิดในการมองปัญหาความยากจนอย่างคับแคบดังเช่นความคิดกระแสหลัก

งานศึกษาของปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์ (2535) เรื่อง “ความยากจน สิ่งแวดล้อม และการพัฒนา” เป็นงานที่ใช้แนววิเคราะห์แบบเศรษฐศาสตร์การเมืองสิ่งแวดล้อม วิพากษ์การพัฒนาที่ผ่านมาโดยตรง โดยชี้ให้เห็นว่าปัญหาความยากจนแท้ที่จริงเกิดจากโครงสร้างที่ก่อปัญหา การผูกขาดอำนาจของชนชั้นนำในการควบคุมทรัพยากร และแย่งชิงทรัพยากรจากท้องถิ่นเป็นเงื่อนไขที่ทำให้ชนบทอ่อนแอ นำมาซึ่งความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจเกิดปัญหาเรื้อรัง แนวทางแก้คือการปรับความสัมพันธ์เชิงอำนาจในการเข้าถึงควบคุมทรัพยากรโดยเปิดโอกาสให้เกษตรกรจัดการทรัพยากรของตนเอง

เจิมศักดิ์ ปิ่นทอง (2535) เปิดประเด็นปัญหาการพัฒนาที่สร้างความยากจน จากการแย่งชิงทรัพยากร เช่น วิวัฒนาการการบุกเบิกที่ดินทำกินในเขตป่าโดยสร้างภาพความเข้าใจใหม่ แสดงให้เห็นพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ชุมชนในเขตป่าที่แปรสภาพจาก “บุกเบิก” ในช่วงรัฐสนับสนุน มาสู่ “บุกรุก” ในช่วงรัฐหวงกันพื้นที่ ซึ่งชี้ให้เห็นประวัติศาสตร์ของการใช้ประโยชน์จากพื้นที่ป่าไม้และที่ดินจากคนหลากหลายกลุ่มแต่ประชาชนมักถูกระบุว่าเป็นผู้ทำลายป่าแต่เพียงฝ่ายเดียว โดยชาวบ้านจะถูกชี้ว่าเป็น “คนยากจน” ที่มีที่ดินทำกินไม่เพียงพออย่างรุนแรงเพื่อแสวงหาที่ทำกิน

เสน่ห์ จามริก และยศ สันตสมบัติ (2536) ในงานวิจัยเรื่อง “ป่าชุมชนในประเทศไทย” ศึกษาบทบาทและเงื่อนไขของชุมชนของท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรในภาคเหนือและกึ่งชี้ชัดว่า นโยบายการพัฒนาของรัฐในนามการแก้ปัญหาความยากจนหรืออื่นๆ ได้สร้างผลกระทบ แรงกดดัน ต่อชุมชน และต่อ

ป่าเอง ส่วนหนึ่งทำให้ชุมชนปรับกระบวนการตอบโต้กับกระแสการพัฒนาโดยตรง เช่น การจัดการป่าชุมชน ที่มีพื้นฐานทางวัฒนธรรมพื้นบ้านในการดูแลทรัพยากร

องค์กรพัฒนาเอกชนอีกเป็นจำนวนมากมีงานศึกษาเพื่อเข้าใจปัญหาความยากจนผ่านมุมมองเรื่องทรัพยากร ผลการศึกษาชี้ให้เห็นว่านโยบายการพัฒนาเศรษฐกิจของรัฐก่อปัญหาความยากจนให้ชาวบ้านเพิ่มขึ้น พร้อมกับเสนอแนวทางการแก้ปัญหาความยากจน ที่เน้นการกระจายอำนาจให้ชุมชนโดยรัฐยอมรับสิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากรอันเป็นเงื่อนไขสำคัญของการปรับสัมพันธภาพทางอำนาจในการจัดการทรัพยากรของ

อดิน รพีพัฒน์(2540) ศึกษามิติปัญหาความยากจนในเรื่องอำนาจและวัฒนธรรม ได้ชี้ให้เห็นถึงปัญหาทางวิธีคิดที่มีความแตกต่างระหว่างสถานการณ์ที่สรุปได้จากสถิติหรือมหภาคกับสิ่งที่ชาวบ้านรับรู้ และแสดงออกมา และได้โยงให้เห็นถึงความไม่เป็นธรรมของสังคมที่เป็นรากเหง้าของความยากจนว่ามีสาเหตุ 6 ประการ ได้แก่ การขยายและฉีกกำลังของรัฐ การที่การเกษตรกลายเป็นกิจกรรมทางพาณิชย์ การเพิ่มของประชากร การเกิดอุตสาหกรรม การกลายเป็นเมือง และการเพิ่มปริมาณและความเร็วของการสื่อสาร

นิธิ เอียวศรีวงศ์ (2540) ได้ให้ความหมายกับ "ความจน" ว่าหมายถึง "การไม่มีทางเลือก" เนื่องจากนโยบายการพัฒนาด้านเศรษฐกิจที่มีความล่าช้าเข้าเข้าข้างคนกลุ่มน้อยให้ได้รับประโยชน์จากทรัพยากรมากกว่าคนอื่น ๆ ในสังคม "คนจน" ในสังคมปัจจุบันคือกลุ่มคนที่ถูกรัฐเลือกปฏิบัติให้มีความยากจน รุนแรงขึ้น เนื่องจาก รัฐ ไม่มีนโยบายใด ๆ ที่จะพัฒนาให้เกษตรกรได้มีพลังในการสร้างทางเลือกอื่น ๆ ที่จะให้ทรัพยากรอย่างมีประสิทธิภาพเพื่อพัฒนาตัวเอง ขณะที่ปัจจุบันเกษตรกรส่วนใหญ่กลับประสบความขาดทุนจนล้มจมไม่สามารถรักษาทรัพยากรทั้งด้านทรัพยากรที่เป็นปัจจัยในการผลิตและทรัพยากรที่เป็นทุนทางสังคม เช่นวัฒนธรรม จารีตประเพณี เอาไว้ได้ เช่น การสูญเสียที่ดินเนื่องจากการเปลี่ยนการใช้ประโยชน์จากทรัพยากร ที่ต้องใช้ทุน และความรู้ใหม่ เกษตรกรคนเก่าไม่สามารถทำได้ การเปลี่ยนรูปแบบการใช้ประโยชน์จากทรัพยากร ดังกล่าวนั้น ทรัพยากรส่วนใหญ่จะไม่ถูกใช้ในวิถีทางที่คนจนๆ เช่น เกษตรกรรายย่อยสามารถใช้ได้ เท่ากับเป็นการทำให้ คนจน ซึ่งจนอยู่แล้ว ยากจนตลอดไป เป็นเรื่องที่เกิดจากนโยบายการพัฒนาของรัฐ เป็นหลัก

งานศึกษาเรื่องการเมืองของความยากจนในมิติการพัฒนาได้ข้อสรุปร่วมกันว่า "ความจน" เป็นความสัมพันธ์ทางอำนาจที่คนชายขอบนอกจากจะถูกกั้นออกจากการเข้าถึงทรัพยากรและโอกาสทางสังคม

แล้ว คนชนบทยังถูกแย่งชิงทรัพยากร ภูมิปัญญา และปิดล้อมครอบงำทางวัฒนธรรม ทำให้เกิดสภาพอ่อนแอโดยรวม สภาพวะชุมชนล่มสลายการเกิดโครงสร้างสัมพันธ์ในแนวคิดในชุมชนที่ก่อปัญหา ก่อปัญหาถูกไขนำมาซึ่งการสูญเสียทรัพยากรอันเป็นทุนทางสังคมและวัฒนธรรมที่สำคัญ มิติความยากจนเชิงวัฒนธรรมและการเมืองเหล่านี้ยังไม่มี การหาตัวชี้วัดและประเมินกันอย่างจริงจัง

2.2 งานศึกษาที่สะท้อน มุมมอง ความเคลื่อนไหวของคนจน

กนกศักดิ์ แก้วเทพ (2530) ในงานศึกษาเรื่อง สหพันธ์ชาวนาชาวไร่แห่งประเทศไทย ได้ชี้ให้เห็นเงื่อนไขการเกิดขึ้นขององค์กรชาวนาชาวไร่ จากเงื่อนไขความเหลื่อมล้ำในการถือครองปัจจัยการผลิตคือที่ดิน ชาวนาชาวไร่ได้รวมตัวกันจัดตั้งองค์กรทางการเมืองขึ้นเพื่อเคลื่อนไหวเรียกร้องให้รัฐบาล ดำเนินการแก้ปัญหาเนื่องจาก สภาพความยากจนของชาวนาชาวไร่ที่เกิดจากการขาดแคลนที่ดิน ทำให้ต้องเช่านาทำโดยไม่เป็นธรรมและผลผลิตด้านการเกษตรกรรมมีราคาต่ำ จนชาวนาตกอยู่ในภาวะยากจนเรื้อรังมีหนี้สินและทุกข์ยากแต่การเคลื่อนไหวทางการเมืองของชาวนาก็ต้องยุติบทบาทลง เมื่อผู้นำถูกลอบสังหารในปี พ.ศ.2520

ประภาส ปิ่นตบแต่ง (2541) ในงานศึกษาเรื่อง ขบวนการเคลื่อนไหวของประชาชนด้านสิ่งแวดล้อมจากสมัชชาคนจน” ได้สะท้อนมุมมองของคนจนเพื่อทำความเข้าใจการก่อตัวของขบวนการเคลื่อนไหวต่างๆ ของคนจนที่เกิดจากโครงการพัฒนาของรัฐ อันเป็นเงื่อนไขหลักทำให้ชาวบ้านในหลายพื้นที่มารวมตัวเป็นสมัชชาคนจน ด้วยเงื่อนไขความพร้อมทั้งภายในองค์กรที่ประกอบด้วยการมีกลุ่มแกนนำ กลุ่มพันธมิตร เช่นนักพัฒนาเอกชน นักวิชาการ การมีสื่อที่เสรีจากการควบคุมของ รัฐ มากขึ้นและการเมืองที่เปิดมากขึ้น ทำให้คนจนใช้โอกาสเหล่านี้สะท้อนภาพปัญหาการพัฒนาที่คุกคามชีวิตของพวกเขาอย่างไม่เป็นธรรม คนจนเรียกร้องให้รัฐทบทวนแนวทางการพัฒนาและหันมาดูแล สวัสดิการของคนจนที่เสียสละให้กับการพัฒนาอย่างเป็นธรรม งานศึกษาเหล่านี้ช่วยเสริมสร้างอำนาจให้แก่ประชาชนในการต่อรองและปรับความรู้เกี่ยวกับความจนและคนจน ในมิติที่เสริมสัมพันธ์ภาพทางอำนาจให้แก่ประชาชนระดับล่างมากยิ่งขึ้น

สรุป การศึกษาและอธิบายความจน

การอธิบาย ความจน และคนจน มีแนวคำอธิบายอยู่ 2 กลุ่มใหญ่ ๆ ที่แตกต่างกันในสมมติฐานของปัญหาความจน กลุ่มหนึ่ง อธิบายความจนด้วยแนวคิดที่ว่าความจนเป็นปัญหาเชิงเทคนิคของสังคม ที่ยังไม่พัฒนาเข้าสู่ระบบทุนนิยมอย่างเต็มที่ มีข้อเสนอคือ การใช้กลไกด้านตลาดทำการพัฒนาระบบเศรษฐกิจที่ล้ำหลัง เช่นการผลิตแบบยังชีพให้มีประสิทธิภาพเพื่อสร้างรายได้ให้สูงขึ้น เพื่อยกระดับเศรษฐกิจของ

คนจนให้พ้นจากความยากจนได้ ความรับรู้ความจนลักษณะนี้มีความสำคัญและได้รับการนำไปปฏิบัติในยุคพัฒนาเศรษฐกิจตั้งแต่ พ.ศ.2500จนถึงปัจจุบัน เห็นได้จากแนวการปฏิบัติของหน่วยงานรัฐที่เกี่ยวกับการพัฒนา

กลุ่มที่สองเห็นว่าความยากจนไม่ได้เกิดจากการขาดรายได้ ความรู้ หรือความเฉื่อยชาของชาวบ้าน แต่เป็นปรากฏการณ์ของความรุนแรงเชิงโครงสร้างเศรษฐกิจสังคมวัฒนธรรม ดังนั้นไม่อาจพิจารณาความยากจน ในฐานะปัญหาเชิงเทคนิคที่สามารถแก้ไขได้ด้วยการผนวกคนจนเข้าสู่ระบบทุนนิยมโดยใช้กลไกตลาดเป็นตัวชี้หน้านำได้ เนื่องจากในแต่ละชุมชนจะมีองค์ความรู้หรือภูมิปัญญาท้องถิ่นแตกต่างกัน ดังนั้นแนวทางแก้ปัญหาคือการเสริมศักยภาพของชุมชนในการบริหารจัดการทรัพยากรในท้องถิ่น ให้เกิดหลักการให้ทรัพยากรอย่างยั่งยืนโดยลดอำนาจของรัฐที่ผูกขาดการเป็นเจ้าของทรัพยากรลงและรับรองรูปแบบสิทธิชุมชนที่มีอยู่ให้เป็นหลักการทางกฎหมาย โดยมีการจัดการเชิงซ้อนในหลายรูปแบบที่เหมาะสมต่อชุมชน

การศึกษาประเด็น การสูญเสียความสามารถทางด้านเศรษฐกิจของชุมชนที่ผลิตเพื่อยังชีพในกระบวนการผนวกเข้าสู่ระบบการผลิตเชิงพาณิชย์ และการปรับตัว

การศึกษาในประเด็นข้างต้นจะพิจารณา 2 ประเด็นกล่าวคือ 1). สถานภาพทางเศรษฐกิจของชุมชนในการผลิตเพื่อยังชีพแบบไร้หมุนเวียนและการสร้างหลักประกันความมั่นคงทางเศรษฐกิจของชุมชน 2). การปรับตัวของชุมชนในกระบวนการพัฒนาเศรษฐกิจเชิงพาณิชย์และการสูญเสียศักยภาพการปรับตัวทางเศรษฐกิจของชุมชน

1). สถานภาพทางเศรษฐกิจของชุมชนในการผลิตเพื่อยังชีพแบบไร้หมุนเวียนและการสร้างหลักประกันความมั่นคงทางเศรษฐกิจของชุมชน

การผลิตในในระบบเศรษฐกิจเพื่อการยังชีพดำรงอยู่ได้ด้วยการอาศัยเงื่อนไขหลายประการ ได้แก่ การมีฐานทรัพยากรในการผลิตที่เพียงพอ การมีสิทธิที่จะใช้ทรัพยากรนั้น มีแรงงานในกิจกรรมการผลิต มีเวลา มีความรู้ในการจัดการแปรทรัพยากรมาใช้เป็นปัจจัยในการดำรงชีวิต ทำให้ครอบครัวเติบโตได้อย่างต่อเนื่อง ระบบเศรษฐกิจแบบยังชีพจึงเกิดขึ้นได้ในเงื่อนไขที่ชุมชนปลอดภัยจากอำนาจภายนอกที่มาแทรกแซงขัดขวางการดำเนินชีวิตตามปกติ (พฤกษ์ เกาถวิล ,2544)

อานันท์ กาญจนพันธุ์ (2541) อธิบายว่าในระบบการผลิตเพื่อยังชีพมี อุดมการณ์ความอุดมสมบูรณ์ เป็นพื้นฐานที่สำคัญเกี่ยวกับการดูแลความอยู่ดีมีสุขและเป็นรากฐานของสถาบันที่ทำหน้าที่เกี่ยว

กับ สวัสดิการในชุมชน ซึ่งผูกพันแนบแน่นอยู่กับสถาบันทางสังคมและสถาบันทางการเมืองในทุกระดับ อุดมการณ์ดังกล่าวมีความเป็นมายาวนานอาจถือได้ว่าเป็นความเชื่อพื้นฐานของสังคมเกษตรกรรมทั่วไปที่ต้องขึ้นอยู่กับความไม่แน่นอนของธรรมชาติก็จะยึดถือความอุดมสมบูรณ์เป็นเป้าหมายสูงสุดของชีวิต ปรากฏหลักฐานมากมายในรูปของพิธีกรรมที่เรียกว่า“พิธีกรรมเกี่ยวกับความอุดมสมบูรณ์” เช่น พิธีขอฝนที่ปรากฏหลักฐานด้านโบราณคดีที่มีอายุกว่าพันปี ปัจจุบันยังพบว่ามีการทำพิธีกรรมขอฝนในภาคเหนือและอีสาน ในรูปของพิธีจุดบั้งไฟ

ความเชื่อเกี่ยวกับความอุดมสมบูรณ์มีความสำคัญต่อสังคมมากเห็นได้จากในบางด้านแสดงนัยเป็นกฎเกณฑ์ในรูปของจารีตประเพณีทำหน้าที่จัดระเบียบและกำหนดความสัมพันธ์ต่างๆทางสังคมให้อยู่ร่วมกันได้อย่างสงบสุข เช่นการมีข้อห้ามหรือข้อกำหนดต่อการกระทำบางอย่างที่อาจส่งผลกระทบต่อคุณภาพระหว่างบุคคลชุมชนและระบบนิเวศเพราะเชื่อว่าคุณภาพดังกล่าวเป็นเงื่อนไขสำคัญที่จะช่วยให้เกิดความอุดมสมบูรณ์ จารีตในชุมชนจะครอบคลุมแนวปฏิบัติของสมาชิกเกือบทุกด้าน ในด้านหนึ่งจะควบคุมพฤติกรรมของปัจเจกบุคคลมิให้ละเมิดครรลองต่างๆของชุมชนเพราะเชื่อว่าจะเป็นเสียดังใจหรือเรื่องอูบาทว์รวมทั้งอาจทำให้ทั้งคู่ละเมิดเองและผู้อื่นเจ็บป่วยอีกด้วย ส่วนอีกด้านหนึ่งจะเป็นกฎเกณฑ์ในการจัดความสัมพันธ์ของผู้คนในชุมชนให้ได้ประโยชน์จากความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติอย่างเท่าเทียมกัน เช่นความเชื่อเรื่อง“ชืด”ในสังคมล้านนา ตัวอย่างสำคัญของการกระทำที่ถือว่า “ชืด” เช่น การถมแหล่งน้ำต่างๆ ไม่ว่าจะ เป็นบ่อน้ำหนองน้ำหรือเหมืองฝาย

จารีตประเพณีที่เกิดจากอุดมการณ์ความอุดมสมบูรณ์จึงมีส่วนอย่างสำคัญในการจัดความสัมพันธ์เพื่อสร้างหลักประกันความอยู่ดีกินดีมีสุขของชุมชนซึ่งกลายเป็นจริยธรรมของสังคมในรูปของ จริยธรรมการยังชีพ ซึ่งได้กลายเป็นหลักการที่อยู่เบื้องหลังกฎเกณฑ์มากมายและความผูกพันทางสังคมต่างๆอย่างซับซ้อน เชื่อมโยงกับความเชื่ออื่นๆอีก เช่นการนับถือผีต่างๆที่กำหนดให้มีการทำพิธีเซ่นไหว้ เพื่ออ่อนน้อมให้ผีเหล่านั้นบันดาลความอุดมสมบูรณ์แก่ชุมชน

หลักการในการจัดความสัมพันธ์หรือพันธะทางสังคมในระบบผลิตเพื่อยังชีพที่สำคัญ คือการ**ตอบแทนกันเป็นกลไกสำคัญในการสร้างความร่วมมือเพื่อทำกิจกรรมต่างๆ**เช่นการแลกเปลี่ยนแรงงานในการผลิต การผลัดกันช่วยสมาชิกในชุมชนสร้างบ้าน การระดมแรงงานเพื่อกิจกรรมส่วนรวมของชุมชน เป็นต้น อีกหลักการหนึ่ง คือ **หลักการใช้ประโยชน์ร่วมกัน** หลักการนี้จะเน้นการมีส่วนร่วมของชุมชนในด้านต่างๆ สำหรับด้านแรกนั้นจะเปิดโอกาสให้ทุกคนในชุมชนใช้ประโยชน์ร่วมกันได้ ส่วนอีกด้านหนึ่งมีนัยว่าต้องอยู่

ภายใต้การจัดการร่วมกันของชุมชน ที่เข้ามาควบคุมการใช้ให้เป็นไปตามกฎเกณฑ์ เพื่อรักษาความยั่งยืนของทรัพยากรนั้นไว้

จริยธรรมการยังชีพ ยังเป็นรากฐานของหลักการสำคัญอีกสองประการ คือ หลักสิทธิการใช้ และหลักสิทธิตามธรรมชาติ ซึ่งต่างก็เป็นพื้นฐานของทุนทางสังคมในแง่ที่เปิดโอกาสให้ชุมชนเข้าถึงการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรอย่างเท่าเทียมกัน สิทธิการใช้หมายถึงสิทธิของสมาชิกชุมชนผู้ใช้แรงงานก่อสร้างประโยชน์จากทรัพยากรคงมีสิทธิในทรัพยากรนั้นตราบเท่าที่เขายังใช้ประโยชน์อยู่ แต่จะสูญเสียสิทธิไปเมื่อทรัพยากรนั้นได้กลับคืนสู่สภาพธรรมชาติ มักจะพบในกรณีการทำไร่หมุนเวียน ที่มีการพักดินไว้โดยผู้อื่นสามารถเข้าไปใช้ประโยชน์แทนได้ก็ต่อเมื่อผู้ใช้เดิมไม่ย้อนกลับมาใช้ตามเวลาที่กำหนดเท่านั้น จารีตปฏิบัติเช่นนี้บ่งบอกว่าอำนาจในการจัดการใช้ที่ดินยังอยู่กับชุมชน

สิทธิการใช้ทำนองนี้ยังผูกพันอยู่กับสิทธิตามธรรมชาติอย่างแนบแน่น เพราะสิทธิตามธรรมชาติหมายถึงสิทธิของมนุษย์ทุกคนที่สามารถใช้แรงงานของตนเองทำงานหาเลี้ยงชีพจากธรรมชาติได้ เท่ากับเปิดโอกาสให้เกิดความเป็นธรรมและปิดกั้นการผูกขาดในการใช้ทรัพยากรโดยยกเว้นหลักการของสิทธิการใช้ในบางกรณี หรือการเปิดโอกาสให้มีการใช้สิทธิซ้อนสิทธิซึ่งเทียบได้กับหลักการจัดการเชิงซ้อน กล่าวคือแม้ขณะที่ผู้ใช้แรงงานยังคงใช้ประโยชน์จากทรัพยากร เช่นที่ดินที่เขาบุกเบิกขึ้นมาเองอยู่ก็ตามแต่หากมีสิ่งใดเกิดขึ้นในที่ดินนั้นตามธรรมชาติ และไม่ได้เป็นผลจากแรงงานของผู้ที่ใช้อยู่แล้ว ผู้อื่นที่เป็นสมาชิกของชุมชนมีสิทธิใช้ประโยชน์จากสิ่งที่เกิดจากธรรมชาตินั้นได้ เช่นชาวบ้านทุกคนสามารถเก็บเห็ด ไข่มดแดง ผักที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติได้ ในทำนองเดียวกันเจ้าของนาก็เป็นเจ้าของเฉพาะต้นข้าวที่ปลูกเท่านั้น ส่วนปลาที่มากับน้ำหลากนั้นคนอื่นที่ไม่ใช่เจ้าของนาก็สามารถมีสิทธิจับได้ ด้วยเหตุนี้สิทธิตามธรรมชาติจึงยั่งยืน จริยธรรมของการยังชีพอย่างชัดเจน ซึ่งถือเป็นทุนทางสังคมในเชิงอุดมการณ์ที่สร้างหลักประกันความมั่นคงของสวัสดิการสังคมอย่างต่อเนื่องในประวัติศาสตร์ของสังคมเกษตรกรรม

การทำไร่หมุนเวียน เป็นระบบการทำกสิกรรมเพื่อยังชีพรูปแบบหนึ่งของเกษตรกรที่อาศัยอยู่ตามพื้นที่ป่า เขา หรือพื้นที่สูง ทวิช จตุรพรฤกษ์ (2538) อธิบายว่า ระบบการทำไร่แบบหมุนเวียน ของกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ บนภูเขา โดยเฉพาะกลุ่มที่ปลูกฝิ่น ข้าวไร่ ข้าวโพด เป็นพืชหลัก เป็นผลของการปรับตัวเข้ากับระบบนิเวศและกลุ่มชาติพันธุ์อื่นๆ ที่พวกเขาเข้าไปมีความสัมพันธ์ทั้งเชิงการแลกเปลี่ยนและการค้าขายด้วย ข้าวเป็นพืชเพื่อยังชีพ ข้าวโพดใช้เลี้ยงสัตว์และสำหรับประกอบพิธีกรรม ส่วนฝิ่นเป็นพืชที่ใช้สนองตอบ

ต่อความจำเป็นทั้งทางด้านกายภาพและวัฒนธรรม ดังนั้นการทำไร่หมุนเวียนของชุมชนชาติพันธุ์ที่อาศัยบนที่สูงจึงเป็นระบบความสัมพันธ์ที่เชื่อมโยงวิถีชีวิตของชุมชนอย่างซับซ้อน

เจษฎา โชติกิจภิวาทย (2542) อธิบายว่า ระบบการทำไร่หมุนเวียนของชาวปกากะญอ หรือชาวกะเหรี่ยง เป็นระบบภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรรูปแบบหนึ่ง ที่อยู่ภายใต้ระบบนิเวศของการผลิตที่มีความเชื่อมโยงกัน ระหว่าง ไร่ นาและป่า และอาศัยหลักการจัดการเชิงซ้อนตามจารีตประเพณีซึ่งผสมผสานระหว่างสิทธิชุมชน สิทธิการใช้และการแสดงความเป็นเจ้าของ จนสามารถสร้างหลักประกันให้กับความมั่นคงในการยังชีพของชาวปกากะญอมาตลอดระยะเวลาอันยาวนาน เพราะระบบไร่หมุนเวียนได้เป็นทั้งระบบของการผลิตข้าว ที่เสริมการผลิตแบบที่นา และเป็นระบบการผลิตที่สามารถสะสมความหลากหลายของพันธุกรรมที่สามารถรักษาความหลากหลายทางชีวภาพได้อย่างดี

ปิ่นแก้ว เหลืองอร่ามศรี (2539) ศึกษาเกี่ยวกับระบบนิเวศของชุมชนกะเหรี่ยงในป่าทุ่งใหญ่นเรศวร พบว่าชาวกะเหรี่ยงมีองค์ความรู้ด้านนิเวศวิทยาที่สอดคล้องกลมกลืนกับวิถีชีวิต โดยเป็นความรู้ที่เน้นการอยู่ร่วมกันอย่างพึ่งพาอาศัยระหว่างคนกับธรรมชาติแวดล้อมมากกว่าเป็นความรู้ที่มุ่งกอบโกยผลประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ ภายใต้ระบบเกษตรกรรมแบบไร่หมุนเวียน เช่น ความรู้เรื่องป่า ความรู้เรื่องดิน ความรู้เรื่องภูมิอากาศ ความรู้เรื่องพืช ความรู้เรื่องสัตว์ ความรู้เรื่องสิ่งคุ้มครองธรรมชาติที่เชื่อมโยงสัมพันธ์กัน สะท้อนภูมิปัญญาของชุมชนในระบบเกษตรกรรมไร่หมุนเวียนที่มีการจัดการด้านระบบนิเวศและระบบความสัมพันธ์ภายในสังคมอย่างสอดคล้องกัน ทำให้ชาวกะเหรี่ยงสามารถอยู่อาศัยในพื้นที่ป่ามาได้ยาวนาน โดยที่ไม่ก่อความเสียหายให้กับระบบนิเวศนั้น

จันทร์เพ็ญ ชูติมาภาวินทร์ (2541) พบว่า การปลูกข้าวไร่ของชาวกะเหรี่ยงนั้นจะเลือกพื้นที่ที่มีอินทรีย์วัตถุสูงมากทำให้ดินมีความสามารถในการอุ้มน้ำสูงจึงช่วยลดอัตราการไหลบ่าของน้ำผิวดิน ส่งผลให้การชะล้างพังทลายของดินลดลง วิธีการปลูกข้าวไร่ของชาวกะเหรี่ยงมีวิธีการปฏิบัติหลายขั้นตอนที่ตรงกับวิธีการอนุรักษ์ดินและน้ำที่เป็นที่ยอมรับในทางวิชาการ เช่นการปลูกพืชโดยไม่ไถพรวนดิน การขุดหลุมแล้วหยอดเมล็ดพืช การปลูกพืชแบบผสมผสานการปลูกพืชโดยใช้ปุ๋ยพืชสดด้วยการปลูกถั่วผสมลงในไร่ข้าว การคลุมดินโดยใช้ตอซังที่เหลือจากการเก็บเกี่ยวเป็นต้น การใช้วิธีการเหล่านี้ผสมกันเป็นการปฏิบัติการอนุรักษ์ดินและน้ำที่ช่วยลดอัตราการชะล้างพังทลายของดินได้มากขึ้น นอกจากนี้การใช้พื้นที่ในระยะเวลาดังกล่าวเพียง 1 ปี แล้วทิ้งไว้ให้พื้นที่นั้นมีการพักตัวทำให้ต้นไม้ที่ปลูกตัดโดยเหลือลำต้นไว้สามารถแตกกิ่งก้านเจริญเติบโตได้อย่างรวดเร็ว การชะล้างพังทลายของดินก็จะลดลง

ดังนั้น กล่าวได้ว่าระบบเกษตรกรรมเพื่อยังชีพแบบไร้หมุนเวียนเป็นรูปแบบการผลิตอย่างหนึ่งที่ได้รับการทดสอบจากชุมชนต่างๆที่อาศัยในพื้นที่ป่ามาช้านานจนสามารถเลือกเป็นรูปแบบการผลิตเพื่อยังชีพได้อย่างมั่นคงในชุมชนเช่นชุมชนกะเหรี่ยง โดยมีการจัดความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ และจัดความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ อย่างสอดคล้องกันบนหลักการเพื่อการยังชีพ ซึ่งมีพื้นฐานระบบคิดระบบคุณค่า อันเป็นบ่อเกิดของวัฒนธรรม จารีตประเพณีที่ยึดถือปฏิบัติกันมา

ระบบการผลิตแบบไร้หมุนเวียนจึงไม่ใช่ระบบการผลิตแบบง่าย ๆ และมีลักษณะเลื่อนลอย ตามความเข้าใจของรัฐที่รับรู้เกี่ยวกับระบบเกษตรกรรมไร้หมุนเวียนในลักษณะ "การทำให้เลื่อนลอย" เช่นการอธิบายในพจนานุกรมศัพท์ภูมิศาสตร์ (2516) ให้ความหมายว่า "การเกษตรไร้เลื่อนลอย หรือย้ายที่เป็นการเพาะปลูกแบบดั้งเดิมแบบหนึ่งที่ทำกันมาแต่สมัยโบราณ ในปัจจุบันก็ยังคงมีการทำกันอยู่ ในแถบที่ห่างไกลความเจริญในภูมิภาคประเทศร้อนชื้น เป็นวิธีการเพาะปลูกแบบง่าย ๆ มีการหักล้างถางป่า แล้วเพาะปลูกพืชเพื่อยังชีพโดยใช้เครื่องมือเพาะปลูกเพียงไม่กี่ชิ้นพอดินจืดก็ย้ายที่เพาะปลูกต่อไปเรื่อย ๆ "

อย่างไรก็ตามแนวคำอธิบายระบบเกษตรกรรมแบบไร้หมุนเวียนดังกล่าวได้รับการขานรับจากนโยบายของรัฐบาล และนำไปสู่ความพยายามปรับเปลี่ยนการเกษตรบนพื้นที่สูงให้มีลักษณะถาวร เห็นได้จากโครงการพัฒนา "ชาวเขา" ในเวลาต่อมา

2) การศึกษาประเด็น การปรับตัวของชุมชนชาวเขา ในกระบวนการผลิตเชิงพาณิชย์ และการสูญเสียศักยภาพในการปรับตัวทางด้านเศรษฐกิจ

วันเพ็ญ สุรฤกษ์ (2535) อธิบายว่า การเกษตรแบบไร้เลื่อนลอยเป็นการผลิตเพื่อยังชีพของชาวเขากลุ่มปลูกฝิ่น และกลุ่มไม่ปลูกฝิ่น ในภาคเหนือของประเทศไทย ชาวเขากลุ่มปลูกฝิ่น ประกอบด้วย ชาวเขา 3 เผ่า คือ มูเซอ ลีซอ และอีก้อ ประมาณร้อยละ 37 ของชาวเขาในภาคเหนือ คราวเรือนของชาวเขากลุ่มนี้จะรวมกันเป็นหมู่บ้านในพื้นที่สูงตั้งแต่ 700 เมตรขึ้นไป การตั้งหมู่บ้านไม่ค่อยเป็นระเบียบเท่าใดนักมีขนาดระหว่าง 5-50 หลังคาเรือน ดำรงชีพด้วยการทำเกษตรแบบยังชีพที่ใช้เครื่องมือง่าย ๆ มีการตัดฟันโค่นต้นไม้และเผาป่า ที่เรียกว่า "การทำให้เลื่อนลอยหรือไร้ย้ายที่" ปลูกพืชเงินสดเป็นหลักคือฝิ่นและพืชประกอบคือข้าว ข้าวโพด

แนวโน้มการใช้ที่ดินของชาวเขากลุ่มปลูกฝิ่นเป็นอันตรายต่อสภาวะแวดล้อมที่สูง ไม่ว่าจะเป็นป่าไม้ น้ำ ดิน การเพิ่มจำนวนประชากรอย่างรวดเร็วของชาวเขากลุ่มนี้ เป็นอันตรายเนื่องจากชาวเขากลุ่มนี้ไม่ค่อยมีการอนุรักษ์ดิน อาทิ มีการใช้ที่ดินอย่างซ้ำซากใกล้แหล่งต้นน้ำทำให้เกิดการเสื่อมคุณภาพของดิน

และเกิดความแห้งแล้ง ส่วนชาวเขากลุ่มไม่ปลูกฝิ่นได้แก่ชาวเขาเผ่ากะเหรี่ยงและลัวะ โดยเฉพาะกะเหรี่ยงที่มีอยู่ประมาณร้อยละ 58 ของชาวเขาทั้งหมดในภาคเหนือ ชาวเขากลุ่มไม่ปลูกฝิ่น มีลักษณะการทำไร่หมุนเวียนแบบใช้พื้นที่แล้วพักพื้นที่ในระยะเวลาพอสมควร ชาวเขากลุ่มนี้มีแนวโน้มในการตั้งบ้านเรือนใกล้กับคนพื้นราบมีการรับศาสนาพุทธและคริสต์ที่เข้าไปเผยแพร่ ทำให้มีการผสมกลมกลืนกับคนพื้นราบมากขึ้นยอมรับเทคนิคในการใช้ที่ดินให้ได้ประสิทธิภาพและมีความถูกต้องมากขึ้นทำให้รับคำแนะนำและสนับสนุนจากโครงการพัฒนาได้ง่ายกว่าหรือได้ผลกว่าสร้างผลกระทบด้านสิ่งแวดล้อมน้อยกว่าชาวเขากลุ่มปลูกฝิ่น

แนวคำอธิบายระบบเกษตรกรรมแบบไร่หมุนเวียนในมุมมองดังกล่าว สอดคล้องกับแนวคำอธิบายของรัฐ ที่เห็นว่าระบบเกษตรกรรมของชาวเขาเป็นระบบล้าหลังและทำลายพื้นที่ป่า จึงมุ่งเน้นที่จะพัฒนาให้ชาวเขาทำการผลิตแบบถาวร และส่งเสริมให้ปลูกพืชเศรษฐกิจทดแทนการปลูกฝิ่น นับตั้งแต่ พ.ศ. 2500 เป็นต้นมา เกิดโครงการพัฒนาต่างๆ ของรัฐ ที่มุ่งเน้นการเข้าไปควบคุมชุมชนในพื้นที่สูง และพยายามแทรกแซงเพื่อปรับเปลี่ยนให้ชุมชนเหล่านั้นหยุดการทำเกษตรกรรมแบบไร่ย้ายที่ หรือไร่หมุนเวียน

รัฐได้สร้างเงื่อนไขให้เกิดการพัฒนาเศรษฐกิจของชาวเขาโดยพยายามผนวกให้ชุมชนเหล่านั้นเข้าสู่การผลิตเชิงพาณิชย์มากขึ้น ตามความเชื่อว่าจะสามารถแก้ปัญหาความยากจนและลดการสูญเสียพื้นที่ป่าสิ่งที่ตามมาคือเกิดการปรับตัวของชุมชนชาวเขาเข้าสู่การผลิตเชิงพาณิชย์เพิ่มขึ้นนอกจากนั้นยังมีปัจจัยที่เข้าไปในชุมชนในนามของความเจริญก้าวหน้าที่จะช่วยเร่งสร้างความเปลี่ยนแปลงให้เร็วขึ้น เช่นการสร้างถนน การประปาภูเขา ไฟฟ้า ที่นำไปสู่การซื้อหาเครื่องใช้ไฟฟ้าอำนวยความสะดวกในชีวิตและรับรู้ข้อมูลข่าวสารโลกภายนอกรวดเร็วขึ้น

ภาวะความทันสมัยดังกล่าวในด้านหนึ่งนำมาซึ่งความสะดวกสบายในชีวิตประจำวัน ในขณะที่ด้านหนึ่งนำมาซึ่งการบีบให้ชาวบ้านต้องเข้าสู่ระบบการผลิตเพื่อหารายได้เป็นเงินเพื่อนำมาใช้จ่ายสำหรับความสะดวกสบายดังกล่าวและในอีกด้านหนึ่งคือการติดตามเข้ามาของความรู้ทางด้านวัฒนธรรมที่มักจะตอกย้ำความต่ำต้อยความล้าหลังของวัฒนธรรมเดิมของชาวเขา เป็นปัจจัยที่ก่อความเปลี่ยนแปลงกับชุมชนชาวเขาอย่างลึกซึ้งในเวลาต่อมา

การแทรกแซงและการควบคุมชุมชนบนพื้นที่สูงของรัฐที่สร้างเงื่อนไขให้มีการการพัฒนาเศรษฐกิจทุนนิยมเข้าไปสู่ชุมชนบนพื้นที่สูง ก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงกับชุมชนชาวเขาหลายประการ เช่นมีงานศึกษาจำนวนมากที่ชี้ให้เห็นถึงความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น ทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมของชุมชนชาวเขาในกระบวนการปรับตัวสู่การผลิตเชิงพาณิชย์ ในด้านหนึ่งชุมชนเหล่านี้เริ่มสูญเสียความสามารถในการ

ควบคุมจัดการระบบเศรษฐกิจของตัวเองในระบบการผลิตเพื่อยังชีพ และเผชิญกับความไม่มั่นคงในระบบการผลิตเพื่อตอบสนองของระบบตลาด โครงสร้างทางสังคมในชุมชนเริ่มเปลี่ยนไป ครอบครัวที่สามารถปรับตัวสร้างความมั่นคงทางเศรษฐกิจในระบบตลาดสร้างความมั่นคงทางเศรษฐกิจในครัวเรือนได้มีเพียงส่วนน้อยในชุมชน ขณะที่สมาชิกส่วนใหญ่ไม่สามารถปรับตัวทางเศรษฐกิจ ต้องเผชิญกับภาวะความไม่แน่นอนของตลาดและความเสื่อมโทรมของระบบนิเวศ ทรัพยากรธรรมชาติที่เคยหล่อเลี้ยงการผลิตเพื่อยังชีพทรุดทรอยลงไป คนส่วนใหญ่ที่ปรับตัวไม่ได้จึงตกอยู่ในภาวะความเปลี่ยนแปลงไปสู่การเป็น กลุ่มคนจน ที่อยู่ชายขอบของระบบทุนนิยมมากขึ้น

การควบคุมชาวเขาไม่ให้ทำการผลิตแบบไร่หมุนเวียนมีความชัดเจน และเข้มข้น ด้วยนโยบายป่าไม้ ที่เน้นการหันมาอนุรักษ์พื้นที่ป่าการปลูกสวนป่าทดแทนป่าธรรมชาติ การประกาศเขตอุทยานแห่งชาติ เพิ่มเติมจากเดิมที่เป็นพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติ เขตพื้นที่อุทยานแห่งชาติมีการห้ามใช้ประโยชน์ใดๆ จากพื้นที่ป่ารวมทั้งการเก็บหาของป่าต่าง เป็นเงื่อนไขทำให้รัฐ มีอำนาจในการควบคุมการใช้พื้นที่ป่าโดยชอบด้วยกฎหมายที่ละเลยสิทธิดั้งเดิมของชุมชนที่อาศัยทำกินในพื้นที่ป่า

เมื่อสมาชิกในชุมชนมีการปรับตัวต่อความเปลี่ยนแปลงย่อมส่งผลกระทบต่อความสัมพันธ์ส่วนอื่น ๆ ภายในชุมชน และเป็นปัจจัยภายในชุมชนที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงตามกันไปด้วย ดังเช่นงานศึกษาที่อธิบายความเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตของชุมชนที่พึ่งพาการผลิตเพื่อยังชีพในระบบไร่หมุนเวียน เมื่อเผชิญกับการพัฒนาการผลิตเชิงพาณิชย์ตอบสนองต่อตลาดและเผชิญกับการควบคุมการใช้ทรัพยากรตามสิทธิดั้งเดิมของชุมชน เช่น

อภิสิทธิ์ ธนะสาร (2539) ศึกษาการเปลี่ยนวิถีการผลิตทางการเกษตรที่มีผลกระทบต่อวิถีชีวิตของชุมชนกะเหรี่ยง อธิบายว่า การเปลี่ยนแปลงระบบการผลิตจากแบบดั้งเดิมไปสู่ระบบการผลิตเชิงพาณิชย์ในชุมชนกะเหรี่ยงทำให้เกิดการสูญเสียวัฒนธรรมในการผลิตเช่นความรู้ตั้งแต่ขั้นตอนการเลือกพื้นที่เพาะปลูก ความรู้ในกระบวนการปลูกการเก็บเกี่ยว การได้มาซึ่งทุนและแรงงานในการผลิต การสูญเสียความรู้เหล่านี้เป็นปัจจัยหนึ่งที่ผลักดันให้คนกะเหรี่ยงจำเป็นต้องพึ่งพาตลาด ทุนในการผลิตและแรงงานภายนอกชุมชน

กล่าวคือการปลูกพืชเพื่อการค้าเป็นการปลูกเพื่อตอบสนองกับความต้องการของตลาด ชุมชนจึงเข้าไปสัมพันธ์กับระบบตลาดเพิ่มขึ้นขณะที่ไม่สามารถเลือกหรือควบคุมการผลิตได้ เกษตรกรรับความรู้และวิทยาการด้านการเกษตรแบบใหม่ที่เน้นการใช้ปุ๋ยเคมี และสารฆ่าแมลงในการผลิต และรับเงินทุนจากนายทุน นอกชุมชนที่ให้ทุนสนับสนุนการปลูกพืชพาณิชย์ นายทุนจึงเข้ามามีบทบาทในการควบคุมการใช้

ทรัพยากรของเกษตรกรเพิ่มขึ้น ขณะที่เกษตรกรพบกับภาวะหนี้สินและระบบการใช้แรงงานที่แต่เดิมเคยใช้ การแลกเปลี่ยนภายในชุมชนถูกแทนที่ด้วยระบบการจ้างแรงงานด้วยเงิน และใช้แรงงานเครื่องจักร มากขึ้น

งานศึกษาของ เอลิมศักดิ์ ชัดติยะ (2541) พบว่าความสัมพันธ์ทางสังคมในระบบเครือข่ายในชุมชนกะเหรี่ยงลดบทบาทและคุณค่าลงเนื่องจากไม่สามารถตอบสนองต่อการผลิตในระบบตลาดได้ การสร้างความสัมพันธ์กับนายทุนนอกชุมชนมีความสำคัญมากขึ้น เนื่องจากนายทุนภายนอกชุมชนเป็นแหล่งที่มาของรายได้เงินสด โดยเป็นตัวกลางที่ช่วยให้เกษตรกรสามารถทำการผลิตและขายผลผลิตสู่ตลาดได้ นายทุนมีบทบาทในฐานะที่เป็นผู้สนับสนุนทุนในการปลูกพืชพาณิชย์และเป็นพ่อค้าคนกลางที่รับซื้อผลผลิตของเกษตรกรออกไปจำหน่าย

นอกจากการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการผลิตที่ส่งผลกระทบต่อความรู้และความสัมพันธ์ภายในชุมชน ชาวเขาดังกล่าวมาแล้ว ยังเกิดความเปลี่ยนแปลงในมิติที่ลึกซึ้งด้านอัตลักษณ์และศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ที่ถูกทำลาย จากความสามารถปรับตัวทางเศรษฐกิจของชาวเขายากจน เช่น งานศึกษา ของทวิช จตุรพรฤกษ์ (2538) ที่อธิบายการปรับตัวของชาวเขายากจน ที่พยายามเปลี่ยนอำนาจทางพิธีกรรมเพื่อสร้างการยอมรับสถานภาพความเป็นชาติพันธุ์ ของตนเองในกระแสการปรับตัวรับคุณค่าของการมีเงินเป็นสัญลักษณ์ที่สำคัญมากขึ้นในชุมชน แสดงถึงภาวะความด้อยอำนาจในการยืนยันศักดิ์ศรีของชุมชนในภาวะที่ต้องเผชิญกับความเปลี่ยนแปลงที่ไม่อาจต้านทานได้ โดยชี้ให้เห็นว่าในกระแสความเปลี่ยนแปลงในการผลิตเชิงพาณิชย์สร้างความสับสนในบทบาทสถานภาพทางเพศในจักรวาลวิทยาของชุมชนชาวเขาเผ่าลีซอ

ในกระบวนการผลิตเพื่อยังชีพในจารีตเดิม หรือการผลิตในระบบไร่หมุนเวียนของชาวลีซอ ผู้ชายจะมีบทบาทสำคัญในกิจกรรมงานไร่อย่างสูง โดยเฉพาะงานที่ต้องใช้แรงงานทางร่างกายอย่างหนัก นอกจากนี้ผู้ชายยังเป็นผู้หาเลี้ยงครอบครัวด้วยการออกไปล่าสัตว์เป็นผู้ประกอบพิธีกรรม เป็นผู้นำผลผลิตออกไปแลกเปลี่ยนกับภายนอกชุมชนเพื่อเป็นเงินสดสำหรับจ่ายซื้อหาปัจจัยที่ต้องใช้ในครอบครัว ส่วนผู้หญิงจะมีบทบาทสำคัญในการดูแลกิจการภายในครอบครัวเลี้ยงดูลูกดูแลการกินอยู่ของครอบครัวและผู้หญิงยังมีบทบาทสำคัญในกิจกรรมทำนาทำไร่ร่วมกับผู้ชายของครอบครัว การแบ่งงานกันทำตามเพศในลักษณะนี้ ยังไม่ได้ก่อให้เกิดความแปลกแยกหรือเกิดปัญหาความสับสนในบทบาทตามสถานภาพทางเพศ

ความเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้น เมื่อชุมชนเริ่มปรับตัวเข้าสู่กระบวนการผลิตเชิงพาณิชย์ รายได้เป็นเงินสดเริ่มมีความสำคัญต่อครอบครัวชาวลิซอมมากขึ้นทำให้แต่ละครอบครัวแสวงหางานที่ก่อให้เกิดรายได้ ผู้หญิงที่เป็นแม่บ้าน หันมารับจ้างเย็บผ้าขายมากขึ้น ในขณะที่ผู้ชายมีงานที่สร้างรายได้น้อยกว่า ผู้หญิงของชุมชนที่เคยเปรียบเสมือน "ช้างพัง" ตามความคาดหวังเดิมของชุมชน ที่มีความเยือกเย็นสง่างามมีความอดทนสูง เป็นสัญลักษณ์ของความคาดหวังของชุมชนต่อบทบาทของผู้หญิง ซึ่งอยู่ที่ความสามารถในการดูแลครอบครัวการทำงานได้ดี ทั้งในบ้าน และงานไร่ โดยไม่ต้องออกไปสัมผัสกับภายนอกชุมชน กลับเปลี่ยนมาเป็นแรงงานรับจ้างในการเย็บผ้าซึ่งเป็นกิจกรรมที่ใช้เวลาส่วนใหญ่ ทำให้แทบไม่มีเวลาในการทำงานบ้านตามบทบาทเดิม ผู้หญิงที่เคยเปรียบเสมือน "ช้างพัง" ที่สง่างาม ก็เป็นได้แค่เพียง "ช้างเฒ่า" ในเมืองเท่านั้น

ผู้ชายที่แต่เดิมเคยเปรียบเหมือน "สุนัข" ที่เป็นสัญลักษณ์การแสดงออกถึงความอิสระกล้าหาญ การมีชั้นเชิงไหวพริบในการต่อรองผลประโยชน์เพราะต้องออกไปติดต่อค้าขายกับภายนอกชุมชนเป็นประจำก็เปลี่ยนมาเป็นคนไร้ประโยชน์ สูญเสียงานที่เคยเป็นสัญลักษณ์ของความเป็นลูกผู้ชายไปเกือบหมด สูญเสียความภาคภูมิใจ คุณค่าในความเป็นหัวหน้าครอบครัว ไม่มีโอกาสแสดงบทบาทของเพศชายตามความคาดหวังของชุมชน

ความเปลี่ยนแปลงดังกล่าวมีผลอย่างลึกซึ้งต่อชีวิตจิตใจของคนในชุมชน เนื่องจากผู้ชายที่เคยเป็นผู้กล้าหาญ กลัปกลายเป็นคนไร้ประโยชน์ไม่สามารถสร้างความมั่นคงให้กับครอบครัวได้ตามบทบาทเดิม ผู้กล้าหาญเริ่มกลายเป็นคนว่างเปล่าอ่อนแอไม่ริเริ่มทำงานและไร้ประโยชน์ สูญเสียศักดิ์ศรีในความเป็นลูกผู้ชายที่เคยยืนยันความมีตัวตนที่สำคัญในครอบครัวและชุมชนไปเกือบหมด เนื่องจากความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างหญิงชาย ที่เคยอยู่ในการควบคุมของชุมชนเปลี่ยนไป ในลักษณะที่มีการขึ้นต่อความสัมพันธ์ภายนอกชุมชนในการหารายได้เป็นเงินมากขึ้นในภาวะนี้ผู้หญิงสามารถปรับตัวในการหารายได้เป็นเงินได้ดีกว่าผู้ชาย ทำให้เกิดความสับสนในสถานภาพทางเพศ และอำนาจ เป็นภาวะขัดแย้งเชิงวัฒนธรรมที่ส่งผลถึงอัตลักษณ์ของปัจเจกบุคคลอย่างลึกซึ้ง

การศึกษากระบวนการผลิตเชิงพาณิชย์ และการปรับเปลี่ยนบทบาทหญิงชายในชุมชนกะเหรี่ยงของ ศรีนิททิพย์ หมั่นทรัพย์ (2543) พบว่า ในชุมชนกะเหรี่ยงเดิมที่มีการผลิตเพื่อยังชีพ ผู้หญิงมีสถานภาพทางสังคมที่ได้รับการยอมรับสูง เห็นได้จากระบบการยกมรดกให้ลูกผู้หญิง ทำให้ผู้หญิงมีบทบาทในการจัดการทรัพยากรการตัดสินใจใช้ทรัพยากรในครอบครัวสูง เมื่อชุมชนเปลี่ยนแปลงโครงสร้างความสัมพันธ์ในกระบวนการผลิตเชิงพาณิชย์ทำให้เกิดภาวะความสัมพันธ์ใหม่-เก่าทับซ้อนกันมากมาย ประกอบกับความ

สัมพันธภาพทางสังคมเริ่มมีการแบ่งแยกทางด้านฐานะทางเศรษฐกิจในชุมชนอย่างชัดเจนขึ้น ในครัวเรือนที่ยากจนมีโอกาสในการเข้าถึงทรัพยากรจากการพัฒนาที่มาจากภายนอกไม่มากนัก เช่นไม่สามารถเข้าเป็นสมาชิกโครงการหลวงได้เพราะไม่มีที่ดินหรือมีที่ดินที่ไม่อุดมสมบูรณ์พอที่จะปลูกพืชพาณิชย์ได้

ครอบครัวยากจนเหล่านี้จะยึดรูปแบบการผลิตในวิถีเดิมเพื่อทำข้าวไร่ แม้จะไม่สามารถทำการหมุนเวียนพื้นที่ได้เหมือนเดิม ครัวเรือนยากจนเหล่านี้จะยึดภูมิปัญญาแบบเดิมในการผลิตเนื่องจากไม่สามารถเข้าถึง หรือใช้ความรู้ในการผลิตทางการเกษตรแผนใหม่ได้ในอีกด้านหนึ่งเป็นผลให้สามารถรักษาและสืบทอดความรู้ในการผลิตแบบดั้งเดิมเอาไว้ได้แม้จะขาดพร่องไปก็ตาม นอกจากนี้ สมาชิกครัวเรือนยากจนจะแสวงหาทางเลือกโดยการปรับตัวเป็นแรงงานรับจ้างหารายได้เป็นเงินสดในเมืองมากขึ้น

ในบริบทความสัมพันธ์แบบใหม่ ส่งผลให้ผู้ขายของครัวเรือนยากจนมีพื้นที่ทางสังคมมากขึ้น และใช้โอกาสในการเข้าถึงพื้นที่ทางสังคมที่มากขึ้นเป็นเครื่องมือต่อรองกับกลุ่มครัวเรือนที่มีฐานะทางเศรษฐกิจดีกว่า ในขณะที่ผู้หญิงในครัวเรือนยากจนต้องรับภาระในการเลี้ยงดูลูกน้อยและกิจกรรมในครอบครัว ทำให้ไม่มีโอกาสใช้พื้นที่ทางสังคมที่เปิดกว้างขึ้นสถานภาพทางสังคมของผู้หญิงในครัวเรือนยากจนจึงด้อยกว่าเดิมโดยเปรียบเทียบ แต่การทำหน้าที่ในครัวเรือนของผู้หญิงในครอบครัวยากจน ในด้านหนึ่ง ก็คือกลไกสำคัญในการสืบทอดอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมเอาไว้ได้อย่างเหนียวแน่น เช่นกัน

ในครัวเรือนที่มีฐานะทางเศรษฐกิจปานกลาง ความเข้มข้นในการผลิตเชิงพาณิชย์มีมากขึ้น เช่นในกลุ่มใช้น้ำในพื้นที่ชลประทาน สามารถทำการผลิตได้ตลอดปี โดยใช้แรงงานในครัวเรือน และแรงงานรับจ้างผสมกัน ผู้หญิงในครัวเรือนเหล่านี้มีบทบาทในการจัดการด้านเศรษฐกิจในครอบครัวสูง เช่น การเข้าถึงและการจัดการน้ำเป็นการใช้อำนาจในเครือข่ายสายตระกูลเครือข่ายของพวกเธอ ภายใต้ระบบโครงสร้างขององค์กรทางสังคมคือ องค์กรเหมืองฝาย ในขณะที่อีกกลุ่มหนึ่งใช้พื้นที่นาเช่าในบริเวณน่าน้ำท่วมธรรมชาติ การเช่านาเป็นกลยุทธ์ใหม่ในระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมถูกนำมาใช้ในเครือข่ายสายเครือญาติ ในด้านการใช้แรงงานมีการใช้แรงงานภายในครัวเรือนอย่างเข้มข้น ทั้งสามี ภรรยาและลูก ๆ

ความพยายามที่จะจัดการผลิตในครัวเรือนของผู้หญิงและผู้ขายในครัวเรือนฐานะเศรษฐกิจปานกลางนี้ ทำให้ความสัมพันธ์ของทั้งสองเพศเป็นไปในลักษณะที่เกื้อกูลกันและกันมากกว่าที่จะเกิดการทะเลาะเบาะแว้ง ประกอบกับผลประโยชน์ของการผลิตที่จะได้รับจากการร่วมมือกันในทุกส่วนมีมากกว่า ทำให้ความสัมพันธ์ในกลุ่มเครือญาติจากทั้งสายตระกูลของผู้หญิงและผู้ขายเป็นไปในเชิงร่วมมือกันมาก

กว่าการแข่งขัน สถานภาพของผู้หญิงในครัวเรือนกลุ่มนี้ได้รับการยอมรับจากครอบครัวและชุมชนในระดับสูง

ในครัวเรือนที่มีฐานะทางเศรษฐกิจร่ำรวย ซึ่งเป็นกลุ่มที่มีอำนาจและบทบาทในชุมชนมาก สืบทอดจากอำนาจความเป็นลูกสาวของหัวหน้าหมู่บ้าน ผู้ตกลงใจตั้งหมู่บ้านที่นับถือศาสนาคริสต์ และพี่น้องที่เข้ามาอาศัย ประกอบเป็นครัวเรือนจำนวนน้อยในชุมชน แต่มีสัดส่วนการถือครองที่ดินมากกว่า ร้อยละ 60 ของพื้นที่ทำกินในหมู่บ้าน ประกอบกับครอบครองพื้นที่ทำน่าน้ำฝนที่มีความอุดมสมบูรณ์ และเป็นผืนนาในระบบชลประทานที่สามารถทำการผลิตได้ตลอดปี สมาชิกในครัวเรือนกลุ่มนี้ทำการผลิตเชิงพาณิชย์อย่างเข้มข้น โดยใช้แรงงานจากเครือข่ายที่สนิทสนมกันและมีความเดือดร้อนเรื่องเงิน โดยตอบแทนเป็นค่าจ้าง เนื่องจากยังสามารถที่จะรักษาสถานภาพ "การตอบแทนกัน" ตามจารีตประเพณีเดิม เอาไว้ได้ แต่เนื่องจากไม่มีเวลาตอบแทนเป็นแรงงาน จึงจ่ายค่าจ้างเป็นเงิน

เมื่อเกิดความเปลี่ยนแปลงจากการพัฒนา กลุ่มครัวเรือนฐานะร่ำรวยมักจะเข้าถึงโอกาสทางด้านสังคมและเศรษฐกิจมากกว่ากลุ่มอื่น เช่น เมื่อองค์กรพัฒนาทั้งหลายเข้าไปทำงานกับชุมชนก็ต้องติดต่อกับกลุ่มนี้ ทำให้สามารถเข้าถึงโอกาสที่มีผู้มาหยิบยื่นให้ก่อนใคร ๆ และจะแบ่งปันโอกาสนั้นให้กับญาติ พี่น้องที่สนิทใกล้ชิดเท่านั้น แสดงถึงความสามารถในการจัดการทรัพยากรที่มีอยู่อย่างมากมาย นอกเหนือจากการมีอำนาจภายในชุมชนสูงแล้ว ยังมีอำนาจเงินมากกว่าคนอื่น ๆ ในหมู่บ้าน ทำให้พวกเขามีอำนาจในการจัดการและให้ความหมายต่อบทบาทหน้าที่ และสถานภาพของกลุ่มพวกตนเอง ในชุมชนมากกว่าคนอื่น ๆ เช่นกัน ผู้หญิงในครัวเรือนเหล่านี้ จากเดิมที่เคยมีอำนาจในการจัดการทรัพยากรของครอบครัวสูงอยู่แล้ว ก็ยิ่งได้รับความสำคัญและการยอมรับสูงมากขึ้นไปอีก

จากการศึกษากระบวนการเปลี่ยนแปลงการผลิตเชิงพาณิชย์ และการปรับตัวของชุมชนชาวเขาดังกล่าว พบว่าเกิดความเปลี่ยนแปลงทั้งด้านโครงสร้างเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม ที่เป็นผลมาจากการผนวกเข้าสู่การพัฒนาเศรษฐกิจระบบทุนนิยม ที่ชี้ให้เห็นว่า มีคนเพียงส่วนน้อยในชุมชนที่มีฐานะทางเศรษฐกิจ และถือครองทรัพยากรจำนวนมากกว่าคนอื่น ๆ ในชุมชน ซึ่งส่วนมากจะสืบทอดอำนาจมาจากกลุ่มตระกูลที่เป็นหัวหน้าหมู่บ้านเดิม เท่านั้นที่สามารถจะปรับตัวให้ได้รับประโยชน์จากการพัฒนา ส่วนคนในชุมชนชาวเขาส่วนใหญ่ กลับต้องกลายเป็น "คนจน" ในระบบทุนนิยม ประสบปัญหาความไม่มั่นคงทางเศรษฐกิจทั้งในระบบผลิตเพื่อชีพและระบบผลิตเพื่อตลาด ซึ่งยืนยันว่าการพัฒนาเศรษฐกิจไม่ได้มีด้านเดียวคือการทำให้ชุมชนชาวเขามีสถานะทางเศรษฐกิจที่ดีขึ้น ซึ่งเป็นจริงได้เฉพาะคนส่วนน้อยดังกล่าวใน

ขณะที่มีผลอีกด้านหนึ่งทำให้เกิดคนจนบนที่สูงอีกจำนวนมาก ซึ่งสูญเสียความสามารถในการปรับตัวไม่สามารถพึ่งระบบตลาดและพึ่งชุมชน เพื่อความมั่นคงทางเศรษฐกิจได้ ดังกล่าว

นอกเหนือจากการพยายามผนวกชุมชนชาวเขาให้ตกอยู่กับการพึ่งพิงกลไกตลาด รัฐยังเข้ามาแทรกแซงการจัดการทรัพยากรของชุมชนชาวเขาโดยตรง ด้วยการปิดล้อมสิทธิการทำมาหากินในพื้นที่ป่า โดยใช้กลไกกฎหมายป่าไม้เป็นเครื่องมือ งานศึกษาที่เกี่ยวกับการปิดล้อมสิทธิชุมชนในการจัดการจัดการทรัพยากรที่เด่นชัด คือการศึกษากระบวนการสูญเสียความสามารถในการควบคุมและจัดการทรัพยากรของเกษตรกรในป่า โดย ชานนท์ คำทอง (2537) พบว่า

ประการที่หนึ่ง ในหมู่บ้านกรณีศึกษาแต่เดิมมีวิถีชีวิตที่อยู่กับสภาพแวดล้อมด้วยความสามารถในการควบคุมและใช้ประโยชน์จากทรัพยากร ทั้งที่ดิน ป่า น้ำ และแรงงานในครัวเรือน และถือสิทธิการใช้โดยการไร่ระบบหมุนเวียนกันไป ตลอดจนการพึ่งพาป่าโดยยึดหลักการเพื่อยังชีพ เป็นหลัก มีการวางกฎเกณฑ์เพื่อสืบทอดการใช้ทรัพยากรอย่างต่อเนื่องทั้งแก่สมาชิกในครัวเรือนและชุมชน ถือว่าเป็นองค์กรทางสังคมของชุมชนที่แสดงถึงศักยภาพในการดำรงอยู่ด้วยความสามารถที่จะควบคุมและจัดการทรัพยากร เช่น องค์กรเหมืองฝายซึ่งเกษตรกรมีอำนาจในการควบคุมและวางกฎเกณฑ์ในการใช้น้ำร่วมกันภายใต้หลักการของสิทธิการใช้ที่ยืนยันว่าชุมชนมีศักยภาพในการจัดการและดูแลทรัพยากรธรรมชาติมาโดยตลอดภายใต้จารีตประเพณีของชุมชน ที่ยึดหลักการเพื่อยังชีพ ภายใต้ความสัมพันธ์ทางสังคมในระบบเครือญาติ และระบบผู้อาวุโส เป็นอำนาจของชุมชนในการจัดการควบคุมการใช้ทรัพยากรและสืบทอดบทบาทหน้าที่ทางสังคมของสมาชิกในชุมชน

เมื่อรัฐเข้ามาจัดการป่า ทั้งจากการกำหนดเขตป่าสงวนแห่งชาติ โครงการปลูกป่า และกำหนดเขตอุทยานแห่งชาติทับซ้อนกับพื้นที่ทำกินของเกษตรกร ภายใต้หลักการอนุรักษ์ป่าที่ต้องแยกคนออกไป สิทธิการใช้แต่เดิมของชาวบ้านต้องตกไปอยู่ภายใต้กฎหมายของรัฐที่อ้างสิทธิเพื่อจัดการป่าแต่โดยลำพัง ทำให้เกษตรกรไม่สามารถที่จะควบคุมและจัดการทรัพยากรของชุมชนที่เคยเอื้อต่อการผลิตได้อีกต่อไป กล่าวได้ว่าอำนาจรัฐตามกฎหมายทำให้อำนาจตามประเพณีของชุมชนสูญเสียไป การกั้นเกษตรกรออกจากป่ากลับทำให้เกษตรกรหันมาใช้ป่าเชิงพาณิชย์มากขึ้น ด้วยสำนึกที่คิดว่าป่าไม้ของชุมชนอีกต่อไปเป็นการเพิ่มแรงกดดันต่อการสูญเสียพื้นที่ป่ามากขึ้นไปอีก

ในกรณีนี้เกิดจากการสูญเสียความสามารถในการควบคุมและจัดการทรัพยากรของเกษตรกร จากความสัมพันธ์ของระบบการผลิตของชุมชนด้วยจริยธรรมการยังชีพ ที่พึ่งพากันภายในชุมชนซึ่งนอกจากจะปรากฏในรูปของการร่วมมือในการผลิตแล้ว ยังต้องสืบทอดหรือผลิตซ้ำในรูปของการทำพิธีกรรมตามจารีต

ประเพณีเพื่อต่อยอดให้เกิดความร่วมมือช่วยเหลือกัน เพราะระบบการผลิตของชุมชน เป็นระบบที่รวม ความสัมพันธ์ทางสังคมเอาไว้ เกือบทุกด้านทั้งด้านกายภาพและด้านจิตใจ หากได้รับผลสะท้อนในด้านใด ด้านหนึ่งย่อมจะเกี่ยวโยงสะท้อนไปถึงความสัมพันธ์ในระบบการผลิตของชุมชนทั้งหมด รวมทั้งองค์กร ของชุมชนไม่สามารถสืบทอดวิถีชีวิตของตนเองได้อีกต่อไป

การเข้ามาควบคุมและจัดการทรัพยากรของชุมชน โดยรัฐ นอกจากจะเป็นการใช้แนวคิดการจัดการ ที่ทำกินของวัฒนธรรมที่จัดการกับพื้นที่ราบ ที่จะกำหนดว่าเกษตรกรจะต้องมีเอกสารสิทธิครอบครอง ไร่ละไร่และความพยายามที่จะควบคุมให้เกษตรกรอยู่อย่างเป็นระเบียบนั้นจะเกิดความขัดแย้งและไม่ค่อย ประสบความสำเร็จนัก และยังเป็นการทำลายจารีตประเพณีที่เป็นศักยภาพของชุมชนในการจัดการ ทรัพยากรลงไป จนชุมชนไม่สามารถสร้างหลักประกันความมั่นคงทางการผลิตแบบเดิมได้อีกต่อไป

ประการที่สอง ในประเด็นที่เกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงระบบกรรมสิทธิ์ที่ดิน พบว่าการที่รัฐ เข้ามาจัด การพื้นที่ป่าและให้เอกสารสิทธิในนั้น รัฐ (เจ้าหน้าที่รัฐ) จะทำการกันพื้นที่ป่าสงวนบางส่วนออกไป แล้วให้ กรรมที่ดินดำเนินการออกเอกสารสิทธิในพื้นที่ใช้ประโยชน์ของชาวบ้าน แต่รัฐจะยอมให้กันออกเฉพาะพื้นที่ ราบและที่อยู่อาศัยบางส่วนเท่านั้น ในขณะที่ความจริงแล้วชาวบ้านใช้ประโยชน์จากพื้นที่อย่างเป็นระบบ สัมพันธ์กันทั้งพื้นที่ราบพื้นที่สูง ที่ดินทำกินของเกษตรกรส่วนใหญ่จะอยู่ในพื้นที่สูง จากการที่รัฐไม่ยอมรับ ระบบสิทธิการใช้ของชุมชน จะเน้นการสร้าง ความมั่นคงในสิทธิความเป็นเจ้าของ อย่างเดียว ทำให้เกิด ความขัดแย้งในการแย่งใช้พื้นที่ระหว่างรัฐกับเกษตรกร โดยรัฐอ้างสิทธิตามกฎหมายขณะที่ชุมชนอ้างสิทธิ การใช้ตามประเพณี ทำให้เกษตรกรพบกับข้อจำกัดในการสืบทอดมรดกภายใต้กฎเกณฑ์ของชุมชน เมื่อรัฐ เข้ามาควบคุมและปลูกป่าในพื้นที่ทำกินบนที่สูงของชาวบ้านที่ไม่มีเอกสารสิทธิ

การสถาปนาระบบกรรมสิทธิ์ตามกฎหมายของรัฐ นอกจากจะสร้างความขัดแย้งกับระบบสิทธิการใช้ของเกษตรกรแล้ว ยังทำให้เกษตรกรถูกเบียดขับออกจากที่ดินได้ง่ายขึ้น โดยเฉพาะการสถาปนาระบบ กรรมสิทธิ์ส่วนบุคคลที่ทำให้ที่ดินเป็นทรัพย์สินส่วนบุคคล และเป็นสินค้าที่สามารถซื้อขายได้เช่นวัตถุทั่วไป ทำให้อำนาจในการควบคุมและจัดการที่เคยอยู่ภายใต้ระบบของชุมชนสลายลงไป เนื่องจากบุคคลที่เป็น เจ้าของกรรมสิทธิ์นั้น ๆ สามารถตัดสินใจในการขายได้ง่าย

การเกิดขึ้นของกรรมสิทธิ์ส่วนบุคคลตามความเชื่อที่ว่า จะสร้างความมั่นคงในสิทธิของชาวบ้านแต่ ละเลยการทำความเข้าใจระบบสิทธิตามจารีตประเพณีเดิมของชุมชน ในด้านหนึ่งทำให้เกษตรกรสูญเสียที่ ดินทำกินง่ายขึ้น ผลก็คือเกษตรกรที่เคยปลูกข้าวกินเองต้องไปรับจ้างหาเงินมาซื้อข้าวกิน เป็นการชี้ให้เห็น

ว่าสังคมของชุมชนนั้นกำลังสูญเสียและหลุดออกจากความสามารถในการควบคุมและจัดการทรัพยากร เพราะในการควบคุมและจัดการทรัพยากรนั้นจะต้องทำในกระบวนการผลิตของชุมชนด้วย

ประการที่สาม ประเด็นเกี่ยวกับการที่ชุมชนถูกผนวกเข้าสู่ระบบทุนนิยมพบว่าวิถีการผลิตดั้งเดิมของเกษตรกรซึ่งเป็นแบบยังชีพเป็นหลักที่ต้องพึ่งพาป่าและความสัมพันธ์ทางการผลิตภายในชุมชนนั้น เช่น การร่วมมือกันในการแลกเปลี่ยนแรงงาน เมล็ดพันธุ์และผลผลิต โดยไม่ได้พึ่งปัจจัยภายนอกและทุนที่เป็นเงินเครื่องจักรมากนัก เป็นการจับความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคนและชุมชนกับทรัพยากรอย่างสอดคล้องกัน แต่วิถีการผลิตดังกล่าวเริ่มสูญหายไปจากชุมชนเห็นได้ชัดเจนเมื่อรัฐ ส่งเสริมการปลูกพืชพาณิชย์ เช่น ถั่วเหลือง และข้าวนาปี เพื่อขาย ทำให้เงื่อนไขการผลิตเปลี่ยนไปสู่ระบบการผลิตเพื่อขายสู่ตลาด ต้องใช้ทุนและปัจจัยภายนอกใช้แรงงานรับจ้างและพึ่งพาตลาด ต้นทุนการผลิตสูงขึ้น ในขณะที่ราคาผลผลิตคงเดิมและตกต่ำลงทำให้เกษตรกรเป็นหนี้สินเพิ่มขึ้น ไม่สามารถหาเงินมาชำระต้นทุนคืน เป็นปัญหาต่อเกษตรกรที่ต้องกู้เงินจากแหล่งทุนอย่างต่อเนื่อง เกิดภาวะการเป็นหนี้เรื้อรัง เกษตรกรต้องตกอยู่ภายใต้วงจรของทุนต้องใช้ทรัพยากรอย่างเข้มข้นทั้งแรงงาน และทรัพยากรเพื่อผลิตให้ได้มากที่สุด

ในภาวะเช่นนี้ กฎเกณฑ์จารีตประเพณีการใช้ทรัพยากรที่สอดคล้องกับธรรมชาติจึงถูกละเลยไป เป็นการเพิ่มระดับการสูญเสียความสามารถในการควบคุมและจัดการทรัพยากรของเกษตรกรมากขึ้น ดังนั้น เมื่อเกษตรกรสูญเสียอำนาจที่จะควบคุมและจัดการทรัพยากรแล้ว วัฒนธรรมที่เคยพึ่งพาธรรมชาติและพึ่งพาตนเองไม่สามารถดำรงอยู่ได้ การร่วมมือในการผลิตกฎเกณฑ์ประเพณีการใช้ทรัพยากรที่เป็นวัฒนธรรมของชุมชนจะถูกยกเลิกไป ต้องถูกเบียดขับออกจากกระบวนการควบคุมและจัดการทรัพยากรและกลายเป็นเพียงแรงงานรับจ้างในที่สุด

ประการสุดท้าย แม้ว่าจะมีเงื่อนไขจากภายนอกเข้ามาทำให้ชุมชนสูญเสียความสามารถในการควบคุมและจัดการทรัพยากรจามจารีตประเพณีเดิม แต่ก็ยังพบว่าเกษตรกรเองยังมีศักยภาพที่จะดำรงรงอยู่ในชุมชน และมีการปรับตัวโดยไม่ยอมถูกระงับเพียงฝ่ายเดียว ดังจะเห็นได้จากการปฏิสัมพันธ์กันระหว่างรัฐทุนและชุมชนนั้น ปรากฏว่ามีลักษณะของการปะทะประสานระหว่างระบบการผลิตแบบยังชีพกับระบบการผลิตเพื่อการค้า เห็นได้จากลักษณะการผลิตของเกษตรกรที่พยายามคงการผลิตเอาไว้เพื่อบริโภคและเกษตรกรที่เคยปลูกพืชเพื่อการค้าบางส่วน เมื่อประสบความล้มเหลวก็หันมาปลูกข้าวไร่

แต่เกษตรกรเหล่านี้มิใช่ว่าหันกลับมาผลิตในรูปแบบเดิม หรือรับจ้างอย่างเดียวแล้วจะอยู่ได้ ต้องมีอาชีพที่หลากหลายขึ้น เช่นรับจ้าง เก็บหาของป่า เลี้ยงสัตว์ ค้าขาย เป็นต้น การปรับตัวของเกษตรกรจึงอยู่

ภายใต้หลักการผลิตเพื่อยังชีพและเพื่อค้าขายด้วย แต่ความพยายามที่จะปรับตัวของเกษตรกรที่ปลูกข้าวไร่ เพื่อยังชีพกำลังประสบปัญหามากขึ้น เพราะไม่สามารถหมุนเวียนย้ายที่ปลูกได้อย่างเคย เมื่อปลูกซ้ำที่เดิมจะได้ผลผลิตไม่ดี บางครัวเรือนจึงปลูกกล้วยแสดงสิทธิการใช้ไว้แล้ว 2-3 ปี จึงปลูกข้าวไร่ ในขณะเดียวกันต้องหาอาชีพอื่นรองรับ

ในภาวะที่ถูกจำกัดสิทธิการใช้ประโยชน์จากที่ดิน และป่า ของชุมชน ชาวบ้านต้องปรับเปลี่ยนการใช้ที่ดินแบบไร่หมุนเวียนในหลายรูปแบบ จากการศึกษาของ เจษฎา ชาติกิจภิวาทย (2542) เรื่องการจัดการที่ดินอย่างยั่งยืน กรณีศึกษาการจัดการไร่หมุนเวียนของชาวกะเหรี่ยงในจังหวัดเชียงใหม่ พบว่า ระบบไร่หมุนเวียนของชาวบ้านเป็นระบบการจัดการที่มีพลวัตอย่างมากเพราะชาวบ้านสามารถปรับเปลี่ยนเป็นพื้นที่ใช้ประโยชน์หลายอย่างพร้อมๆกันนั้นถือเป็นพื้นที่สำคัญในระบบนิเวศของชาวกะเหรี่ยงที่เปรียบเสมือนระบบประกันความมั่นคงของการดำรงชีวิต เพราะสามารถปรับเปลี่ยนไปมาได้อย่างซับซ้อน ระหว่างการเป็นพื้นที่สวดรวมของชุมชนเป็นพื้นที่สำหรับสิทธิการใช้ และพื้นที่ถือครองของแต่ละครัวเรือน ตามลักษณะของการจัดการการผลิตภายในพื้นที่ไร่หมุนเวียนที่เชื่อมโยงนาและป่า ซึ่งปัจจุบันมีแนวโน้มที่จะปรับเปลี่ยนไปสู่ระบบการเกษตรที่ถาวรมากขึ้น

การศึกษาของเจษฎา เปิดภาพของเกษตรกรจนในชุมชนที่มีการปรับตัวในการทำเกษตรกรรมแบบไร่หมุนเวียน 3 รูปแบบคือ

รูปแบบแรก การทำไร่หมุนเวียนแบบพึ่งพาและไม่ยั่งยืนคือระบบการทำไร่หมุนเวียนที่ไม่สามารถประกันความมั่นคงในการยังชีพของชาวบ้านได้อีกต่อไป แม้จะพยายามปรับตัวในการจัดการทำไร่อย่างไรก็ตาม ไม่ว่าจะเป็นการแบ่งพื้นที่ไร่ให้เล็กลงเพื่อรักษาขอบการผลิตไว้ให้เพียงพอ เพราะผลผลิตจะลดลงอย่างมาก จนไม่เพียงพอต่อการบริโภคขณะที่บางครัวเรือนจะเลือกวิธีการใช้ที่ไร่ซ้ำที่เดิม ตามแบบเกษตรในพื้นที่ถาวรด้วยการพึ่งพิงปัจจัยการผลิต เช่น ปุ๋ยจากระบบตลาด แต่ก็ต้องประสบปัญหาความไม่ยั่งยืนของการทำไร่และพึ่งตลาดมากขึ้นด้วย นอกจากนั้นก็ยังต้องพึ่งพากับการรับจ้างเพื่อหารายได้มาซื้อข้าวบริโภคในครัวเรือน

รูปแบบที่สอง การทำไร่แบบเปลี่ยนผ่านและไม่ยั่งยืน คือระบบการทำไร่หมุนเวียนที่ยังคงไม่เพียงพอที่จะสร้างความมั่นคงในการยังชีพของชาวบ้าน แต่ชาวบ้านในระบบนี้ได้ดิ้นรนเพื่อปรับตัวด้วยการริเริ่มแสวงหาทางเลือกในการจัดการไร่แบบใหม่ๆ หลายอย่าง ที่แสดงถึงศักยภาพและพลวัตในการเปลี่ยนผ่านไปสู่การผลิตอย่างยั่งยืนได้ในอนาคต แม้ว่าจะยังไม่เกิดขึ้นก็ตาม เพราะยังมีหลักฐานการยังชีพไม่มั่นคงเพียงพอและยังคงต้องพึ่งพาตลาดอยู่ทั้งในด้านการซื้อปัจจัยการผลิต การขายผลผลิต และการรับจ้าง

รูปแบบที่สาม การทำไร่แบบทางเลือกและยั่งยืน คือ ระบบการทำไร่หมุนเวียนที่มีศักยภาพในการปรับตัวกับทางเลือกใหม่ของการจัดการไร่แบบผสมผสานได้อย่างมีพลวัต ด้วยการพัฒนาทางเลือกในการจัดการไร่ที่ผสมผสานการทำไร่หมุนเวียนที่ยั่งยืนกับการเกษตรแบบถาวร ในรูปของการผลิตพืชพาณิชย์และวนเกษตรในรูปของสวนผลไม้ และการรักษาไม้ยืนต้นไว้ในไร่ เช่นเดียวกับรูปแบบที่สอง แต่รูปแบบนี้จะมีความยั่งยืนของระบบการทำไร่มากกว่าเพราะมีพื้นที่ไร่จำนวนมากพอที่จะรองรับการหมุนเวียนได้ ซึ่งทำให้มีความมั่นคงในการยังชีพมาก

การปรับรูปแบบการจัดการไร่หมุนเวียนของชาวบ้าน ที่เกิดบนพื้นฐานการจัดการเชิงซ้อน ปรากฏให้เห็นในกระบวนการจัดการที่เปลี่ยนแปลงมา คือ

กระบวนการแรก การปรับรูปแบบการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าที่ให้ความสำคัญกับบทบาทของผู้อาวุโสของหมู่บ้านในการใช้ความรู้ท้องถิ่นทั้งในด้านกายภาพและกฎเกณฑ์ในการจัดการแบบเดิมมาสนับสนุนการจัดการในระดับชุมชน และการผสมผสานระบบวนเกษตรในรูปของของการทำสวนผลไม้ยืนต้น และการรักษาป่าไผ่ เพื่อเชื่อมโยงและจัดการระบบนิเวศไร่ นา ป่า ให้เอื้อประโยชน์ต่อกัน

กระบวนการที่สอง การพัฒนาคณะกรรมการป่าชุมชนขึ้นมา เป็นองค์กรทางสังคมที่ทำหน้าที่หลักในการจัดการระบบนิเวศในระดับชุมชน โดยการปรับปรุงหลักเกณฑ์ในจารีตประเพณีและความรู้ท้องถิ่นให้เป็นกฎเกณฑ์ที่ยืดหยุ่นและปรับตัวได้ดีต่อเงื่อนไขที่กำลังเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วโดยเฉพาะต่อแรงกดดันจากรัฐและตลาดจนสามารถเพิ่มศักยภาพในการแก้ไขปัญหาความขัดแย้งที่เกิดขึ้นระหว่างกลุ่มต่างๆทั้งภายในชุมชนและภายนอกชุมชน ตลอดจนเป็นองค์กรต่อรองและเชื่อมประสานกับหน่วยงานของรัฐอีกด้วย

กระบวนการที่สาม คือการริเริ่มใหม่ๆในการจัดการไร่ นา ป่า ปรากฏให้เห็นในกรณีการบุกเบิกนาขั้นบันได และการทำสวนมะแขว่นซึ่งแสดงให้เห็นถึงความพยายามของชาวบ้านที่หันมาให้ความสำคัญกับสิทธิชุมชนและการจัดการในระดับชุมชน เพื่อแก้ปัญหาของแต่ละครัวเรือนให้มีความมั่นคงในชีวิตมากขึ้น ด้วยการอนุรักษ์พื้นที่ของสวนรวมในรูปของป่าชุมชน และป่าสวนมะแขว่น ซึ่งมีส่วนสำคัญอย่างยิ่งต่อการพัฒนาการเกษตรในพื้นที่ไร่หมุนเวียน ให้มีความถาวรและยั่งยืนมากขึ้น

การศึกษานี้ชี้ให้เห็นว่า ในภาวะที่ต้องเผชิญกับปัญหาภายนอกของชุมชนชาวบ้านยังพยายามนำภูมิปัญญาท้องถิ่นและจารีตมาปรับใช้ทั้งในระดับครัวเรือนและระดับชุมชนซึ่งมีส่วนให้ชาวบ้านสามารถสร้างทางเลือกใหม่ๆในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติได้อย่างมีพลวัต บนพื้นฐานของการเพิ่มพื้นที่ส่วน

รวมในรูปของป่าชุมชนตลอดจนใช้หลักการจัดการเชิงซ้อนในระบบไร่ นา ป่า ที่จะสร้างความมั่นคงในการยังชีพของชุมชน และสร้างทางเลือกในการพัฒนาระบบการทำไร่ให้มีความถาวรและยั่งยืนด้วย ทั้งนี้โดยมีเงื่อนไขว่ารัฐต้องปรับเปลี่ยนบทบาทจากการควบคุม จับกุมชาวบ้าน มาส่งเสริมและให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วมหรือเสริมสร้างความเข้มแข็งให้กับองค์กรชุมชนมากขึ้น เพื่อให้องค์กรชุมชนมีบทบาทที่สำคัญในการจัดการทรัพยากรไร่ นา ป่า โดยสามารถจัดการและอนุรักษ์พื้นที่ป่าให้เพิ่มมากขึ้น ในรูปของป่าชุมชน

สรุป ประเด็นสำคัญจากการทบทวนการศึกษา

ประการที่หนึ่ง การผลิตเพื่อยังชีพแบบเดิมของชุมชนที่อาศัยพื้นที่ป่า เป็นการปรับตัวทางการผลิตในระบบนิเวศแบบหนึ่งของชุมชนชาวเขา ที่ได้รับการทดสอบและเลือกเป็นรูปแบบการผลิตมาต่อเนื่องยาวนาน สามารถเลี้ยงสมาชิกในชุมชนและประกันความมั่นคงในการดำรงชีวิตของเกษตรกรมาได้ ภายใต้ระบบคุณค่าที่ให้ความสำคัญกับความอุดมสมบูรณ์และจริยธรรมการยังชีพ เน้นหลักการตอบแทนกัน เป็นกลไกทางสังคมที่สร้างพันธะความร่วมมือช่วยเหลือกัน เพื่อสร้างหลักประกันความมั่นคงในการดำรงชีพตามระบบการผลิตเพื่อยังชีพ

ประการที่สอง การพัฒนาเศรษฐกิจ และการควบคุมการใช้ทรัพยากรของชุมชน โดยรัฐ ก่อให้เกิดการปรับตัวทางเศรษฐกิจสังคมและวัฒนธรรมของชุมชนชาวเขานานใหญ่ ในด้านสถานภาพทางเศรษฐกิจ ปรากฏว่ามีเพียงกลุ่มน้อยที่สามารถสร้างความมั่นคงทางเศรษฐกิจโดยอาศัยกลไกตลาด ขณะที่คนส่วนใหญ่สูญเสียความสามารถในการผลิตเพื่อยังชีพเพิ่มขึ้น และไม่สามารถพึ่งพากลไกตลาดเพื่อสร้างความมั่นคงได้ คนกลุ่มนี้จะมีสถานภาพเป็นเกษตรกรขนาดเล็กกึ่งแรงงานรับจ้างที่อยู่บริเวณชายขอบของระบบทุนนิยม

ประการที่สาม กระบวนการสูญเสียอำนาจในการควบคุมและจัดการทรัพยากรของชุมชน จากเดิมที่อาศัยจารีตประเพณี และองค์กรทางสังคม เป็นกลไก ในด้านหนึ่งสร้างความสับสนและขัดแย้งในชุมชนเกิดภาวะความยากจน ทั้งในด้านกายภาพ และด้านอัตลักษณ์ ในอีกด้านหนึ่งบีบให้สมาชิกชุมชนต้องแสวงหาทางเลือกเพื่อความอยู่รอด และรักษาศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ ในด้านนี้สมาชิกชุมชนบางแห่งพยายามรื้อฟื้นหลักการจัดการทรัพยากรโดยชุมชน ตามหลักสิทธิการใช้และสิทธิตามธรรมชาติเพื่อต่อรองกับอำนาจ รัฐ ที่เข้ามารอบบงำชุมชนด้วยการถือสิทธิตามกฎหมาย

อย่างไรก็ตาม การศึกษาที่ผ่านมาส่วนใหญ่จะชี้ให้เห็นว่าเกิดความเปลี่ยนแปลงภายในความสัมพันธ์ของชุมชน โดยให้ความสำคัญกับเงื่อนไขภายนอกที่เข้ามากระทำสิ่งที่ขาดหายไปคือ รายละเอียดพลวัตกระบวนการกลายเป็นคนจน ที่เกิดขึ้นภายในช่วงเวลาที่มีปฏิสัมพันธ์กับ รัฐ และทุน ซึ่งมีรายละเอียดในความสัมพันธ์และความเปลี่ยนแปลงภายในชุมชนในแต่ละช่วงเวลา ที่ต้องอาศัยการศึกษาทางประวัติศาสตร์ โดยให้ความสำคัญกับบริบทของแต่ละช่วงเวลาที่เกิดความเปลี่ยนแปลงขึ้น อันเป็นประเด็นหลักในการศึกษาครั้งนี้

เนื่องจากการเปลี่ยนแปลงภายในชุมชน ที่มีบริบทเฉพาะท้องถิ่น เป็นเงื่อนไขสำคัญอย่างหนึ่งทีก่อผลสะท้อนในการปรับตัวของสมาชิกในชุมชนอย่างสำคัญ เพราะอยู่ใกล้ชิดและสัมพันธ์กับสมาชิกในชุมชนมากที่สุด เช่น การหันมาให้ความสำคัญกับสิทธิส่วนบุคคล ของสมาชิกในชุมชน ทำให้คนอื่น ๆ หันมาคัดค้านสิทธิของตัวเองเพิ่มขึ้น ก็เป็นเงื่อนไขหนึ่งที่ตอกย้ำความสูญเสียศักยภาพในชุมชน ในกระบวนการกลายเป็นคนจน

และแม้จะมีการพบว่าในกลุ่มเกษตรกรรายจนจะมีการปรับเปลี่ยนรูปแบบการจัดการที่ดินไร่ นา ป่าในระบบไร่หมุนเวียนของชาวบ้านกะเหรี่ยงก็เป็นเพียงรูปแบบหนึ่งในความพยายามสร้างหลักประกันความมั่นคงในการดำรงชีวิตในขณะที่เผชิญกับความเปลี่ยนแปลง ขณะที่ข้อเท็จจริงคือความสำคัญของรายได้ที่เป็นเงินสดเพิ่มสำคัญต่อการดำรงชีวิตของเกษตรกรมากขึ้นจากเงื่อนไขความเปลี่ยนแปลงต่างๆดังกล่าวมาแล้วซึ่งเป็นเงื่อนไขทำให้เกษตรกรดิ้นรนหารายได้เงินสดเป็นการบีบบังคับให้เกษตรกรต้องกู้เงินมาลงทุนในการเพราะปลูกเพิ่มขึ้น ยิ่งทำให้เกษตรกรเข้าสู่กับดักหนี้สินและกลายเป็นผู้ใช้แรงงานในภาคเกษตรในลักษณะเป็นทาสติดที่ดินตัวเองมากขึ้น

ดังนั้นในกระบวนการกลายเป็น คนจน ในชุมชน ในช่วงเวลาหนึ่งอาจให้ความสำคัญกับการปรับเปลี่ยนรูปแบบการผลิตไร่หมุนเวียน ในบางช่วงเวลาอาจทดลองทำการปลูกพืชเชิงพาณิชย์ แต่ในอีกช่วงอาจละทิ้งการปรับดังกล่าวและหันมารับจ้างภายนอกเป็นหลัก ในอีกช่วงเวลาหนึ่งให้ความสำคัญกับการเลี้ยงสัตว์ที่สามารถขายเป็นเงินสดได้ เช่น การเลี้ยงวัว เป็นต้นการปรับตัวของสมาชิกในชุมชน แต่ละอย่างแต่ละช่วงเวลาย่อมส่งผลสะท้อนในระบบความสัมพันธ์ภายในชุมชน ในด้านหนึ่งอาจเป็นแรงจูงใจให้สมาชิกชุมชนเกิดการเรียนรู้แบบใหม่ที่จะแก้ปัญหาความไม่มั่นคงในการดำรงชีวิต ในอีกด้านหนึ่งอาจทำให้เกิดความขัดแย้งในชุมชนแบบใหม่ขึ้นมา เป็นต้น

นอกจากนั้นการศึกษาในเชิงประวัติศาสตร์ จะเน้นการให้ความสำคัญกับการกระทำของสมาชิกในชุมชน ท่ามกลางทางเลือกที่ถูกจำกัดด้วยเงื่อนไขจากภายนอก ดังกล่าว เพื่อแสดงให้เห็นถึงความพยายามของคนจน ที่ต้องดิ้นรนช่วยเหลือตัวเองตลอดเวลา ตามเงื่อนไขที่เขาสามารถทำได้ ซึ่งให้เห็นว่ามีความต่างกับความเข้าใจของคนภายนอกที่เห็นว่าความจนมาจากความเกียจคร้าน และความขี้เกียจเพียงอย่างเดียว

วัตถุประสงค์ของการศึกษา

การศึกษาครั้งนี้ มุ่งศึกษากระบวนการกลายเป็นคนจนของชาวบ้านปางอึกา โดยพิจารณาถึงความล้มเหลวในการปรับตัวของชาวบ้านในเงื่อนไขของความเปลี่ยนแปลงสิ่งแวดล้อมทั้งทางธรรมชาติและสังคม ทั้งนี้โดยตระหนักถึงความแตกต่างหลากหลายของสมาชิกในชุมชนซึ่งมีการครอบครองปัจจัยการผลิต ความรู้และทุนไม่เท่าเทียมกัน ทำให้ศักยภาพในการปรับตัวของสมาชิกในชุมชนมีความแตกต่างกันออกไป เพื่อวิเคราะห์ถึงโอกาสในการเข้าถึงทรัพยากรทางเศรษฐกิจของชาวบ้านในกระบวนการพัฒนาที่สะท้อนถึงภาวะขาดความมั่นคงทางด้านเศรษฐกิจของชาวบ้านอย่างรุนแรง โดยมีวัตถุประสงค์คือ

1. ต้องการศึกษาวិถีการผลิตเพื่อการเกษตรแบบยั่งยืนชีพของชุมชนในระบบไร่หมุนเวียน เพื่อพิจารณาเงื่อนไขและปัจจัยที่เกษตรกรสร้างเป็นหลักประกันความมั่นคงในการดำรงชีพ พิจารณาจาก

1.1 ประวัติการตั้งถิ่นฐานของชุมชน

1.2 การจัดการทรัพยากรเพื่อการผลิตในชุมชน

1.3 ลักษณะองค์การทางสังคมและวัฒนธรรมของชุมชนกับการจัดการทรัพยากรในชุมชน

2. ต้องการศึกษปัจจัยภายนอกที่มีผลกระทบต่อความเปลี่ยนแปลงเงื่อนไขและปัจจัยที่เป็น หลักประกันความมั่นคงในการผลิตเพื่อยังชีพของเกษตรกรในระบบไร่หมุนเวียน พิจารณาจาก

2.1 การขยายสิทธิของรัฐเหนือพื้นที่ป่าและที่ทำกินของเกษตรกรและผลกระทบต่อชุมชน

2.2 การขยายระบบการผลิตเชิงพาณิชย์ และผลกระทบต่อชุมชน

3. ต้องการศึกษาการปรับตัวของสมาชิกภายในชุมชนในเงื่อนไขการถูกควบคุมสิทธิการในปัจจัยการผลิต เช่นที่ ไร่ นา และป่า

3.1 การปรับเปลี่ยนการผลิตในระบบไร่หมุนเวียนและระบบสิทธิในชุมชน

3.2 การปรับเปลี่ยนการใช้แรงงานในชุมชน

3.3 รูปแบบการแสวงหารายได้และรายจ่ายของสมาชิกในชุมชน

4 ต้องการศึกษาระบบการสูญเสียความสามารถในการควบคุมและจัดการทรัพยากรขององค์กรทางสังคมในชุมชน

4.1 การสูญเสียอำนาจในการควบคุมและจัดการทรัพยากรในระบบจารีตประเพณี

4.2 การสูญเสียความร่วมมือในการผลิตเพื่อยังชีพ

ประโยชน์ที่จะได้จากการศึกษา

(1) การศึกษาในระดับในชุมชนจะทำให้เห็นถึงข้อเท็จจริงที่เกิดขึ้นกับการที่เกษตรกรรายเล็กที่ถูกผนวกเข้าสู่กระบวนการพัฒนาเศรษฐกิจระบบทุนนิยม ช่วยให้เห็นภาพกระบวนการเปลี่ยนแปลงสถานภาพทางเศรษฐกิจและสังคมของเกษตรกรรายเล็กที่เคยสร้างความมั่นคงในระบบการผลิตเพื่อยังชีพ เปลี่ยนมาสู่กระบวนการกลายเป็นเกษตรกรรายจนในระบบทุนนิยม

(2) การศึกษาในเชิงประวัติศาสตร์จะช่วยให้เห็นกระบวนการเปลี่ยนแปลงที่ซับซ้อนซึ่งเกิดขึ้นกับวิถีชีวิตของเกษตรกรรายเล็กเหล่านี้อย่างชัดเจนมากขึ้น ทำให้เข้าใจเงื่อนไขความสัมพันธ์ภายในชุมชนของเกษตรกรในกระแสความเปลี่ยนแปลงได้เป็นอย่างดี

แผนการดำเนินการ ขอบเขตและวิธีวิจัย

การศึกษานี้จะพิจารณากระบวนการเปลี่ยนแปลงสถานภาพทางด้านเศรษฐกิจของเกษตรกรรายเล็กในชุมชนกะเหรี่ยงจำนวน 52 ครัวเรือน มีประชากร 205 คน คือชาวบ้านปางอึกา อำเภอแมริม จังหวัดเชียงใหม่ นอกจากนี้ยังพิจารณาข้อมูลจากพื้นที่ใกล้เคียงและข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับความเปลี่ยนแปลงของเกษตรกรในชุมชน

วิธีการศึกษาจะใช้การศึกษาเชิงประวัติศาสตร์โดยพิจารณาผ่านการปรับตัวทางเศรษฐกิจของครัวเรือนเกษตรกรรายเล็กในชุมชนในแต่ละช่วงเวลานับตั้งแต่ พ.ศ. 2500 จนถึง พ.ศ.2543 ในปัจจุบัน โดยเน้นพิจารณารูปแบบการสร้างควมมั่นคงทางเศรษฐกิจของสมาชิกในชุมชน และความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นพิจารณาจากการจัดการการใช้ประโยชน์จากที่ดินและป่า พฤติกรรมการใช้แรงงานและความเปลี่ยนแปลงการสร้างรูปแบบอาชีพที่ก่อให้เกิดรายได้ของสมาชิกในชุมชน

การศึกษาใช้วิธีการศึกษาจากเอกสารที่เกี่ยวข้อง และการเก็บข้อมูลภาคสนามโดยสัมภาษณ์บุคคลในชุมชน การสังเกตและการมีส่วนร่วมในกิจกรรมของชุมชน

เนื้อหาของวิทยานิพนธ์โดยสังเขป

วิทยานิพนธ์เล่มนี้ประกอบด้วยเนื้อหา 5 บท กล่าวคือ

บทที่ 1 กล่าวถึง ความสำคัญของการศึกษา ประเด็นการศึกษา วัตถุประสงค์ ทบทวนองค์ความรู้ที่เกี่ยวข้อง พื้นที่กรณีศึกษา ประโยชน์ที่จะได้จากการศึกษา

บทที่ 2 กล่าวถึงประวัติศาสตร์การก่อตั้งชุมชนยุคแรก พ.ศ. 2500 2515 เป็นยุคที่ชุมชนมีอิสระในการจัดการ ไร่ นา ป่า มีระบบเศรษฐกิจแบบยังชีพ ความมั่นคงของชาวบ้านขึ้นอยู่กับการผลิตในไร่ นา และความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติ มีทุนทางสังคมที่สำคัญคือ ความรู้ในระบบนิเวศแบบกะเหรี่ยง และความสัมพันธ์ทางสังคมในชุมชน ซึ่งเป็นความสัมพันธ์เชิงร่วมมือกันในการผลิตและการดำรงชีวิต มีรายได้จากการทำงานรับจ้างในชุมชนใกล้เคียง ยังไม่มีการอพยพแรงงาน

บทที่ 3 กล่าวถึง เงื่อนไขภายนอกที่เข้ามากระทบกับชุมชน คือกระบวนการพัฒนาและควบคุมชาวเขาโดยรัฐตั้งแต่ พ.ศ. 2515 ทำให้ชุมชนชาวบ้านในป่าตกอยู่ภายใต้การพัฒนาที่โดยรัฐแทรกแซงทางการศึกษาที่มุ่งเปลี่ยนชาวเขาให้กลายเป็นไทยและการเน้นสร้างความทันสมัยทางวัตถุ เพื่ออำนวยความสะดวกในการพัฒนาเศรษฐกิจเชิงพาณิชย์ ทำให้ชุมชนเกิดการสูญเสียด้านวัฒนธรรมที่เป็นจารีตประเพณีในการจัดการการผลิตแบบยังชีพ

บทที่ 4 กล่าวถึง กระบวนการกลายเป็นคนจนของชาวบ้านนับตั้งแต่ พ.ศ.2525 เมื่อรัฐขยายอำนาจเข้ามาควบคุมพื้นที่ป่าโดยการประกาศเขตอุทยานแห่งชาติเพิ่มเติมครอบคลุมพื้นที่ทำกิน ที่อยู่อาศัยของชุมชน อันเนื่องจากการสูญเสียที่ดินทำกินและการสูญเสียความสามารถในการจัดการทางเศรษฐกิจของครอบครัวสูญเสียความมั่นคงในการดำรงชีวิต และความล้มเหลวในการเข้าสู่การผลิตเชิงพาณิชย์ และวิกฤติการณ์ทางด้านวัฒนธรรมชุมชน

บทที่ 5 บทสรุป กระบวนการกลายเป็นคนจนของชาวบ้าน ที่เกิดจากกระบวนการพัฒนาของรัฐ และการแย่งชิงทรัพยากรของชุมชน ในประวัติศาสตร์ของชุมชนชาวบ้านป่า